

ALMENN ÁLITAEFNI
um eignarréttarlega stöðu
eyja og skerja
utan meginlandsins

10. APRÍL 2025

EFNISYFIRLIT

Formáli	1
1 Inngangur	2
2 Stofnun eignarréttar á eyjum og skerjum	4
2.1 Landnám.....	4
2.2 Lög	5
2.2.1 Lokamálsliður 2. kapítula rekabálks Jónsbókar	6
2.3 Hefð og áhrif fyrri athafna og lögskipta ríkisins	19
3 Almenn t um stöðu jarða	20
4 Landamerkjabréf og sönnun um tilvist og afmörkun jarða	21
4.1 Þýðing eldri heimilda	21
4.2 Staðhættir	22
4.3 Gróðurfur.....	24
4.4 Upplýsingar um nýtingu lands	25
4.5 Landamerkjabréf liggur ekki fyrir eða merkjalýsing er óljós.....	28
5 Samantekt um mat á eignarréttarlegri stöðu eyja og skerja	32

FORMÁLI

Hér á eftir fer umfjöllun um almenn álitafni um eignarréttarlega stöðu eyja og skerja á svæði 12, sem óbyggðanefnd hefur tekið til rannsóknar á grundvelli 5. mgr. 10. gr. Þjóðlendulaga, nr. 58/1998.

Samkvæmt nefndu ákvæði skal óbyggðanefnd hafa frumkvæði að því að framkvæma rannsóknir og athuganir um staðreyndir og lagaatriði sem þýðingu hafa fyrir niðurstöðu í einstökum málum. Rannsókn nefndarinnar á grundvelli þessa ákvæðis hefur í gegnum tíðina verið tvíþætt. Annars vegar almenn rannsókn sem gerð hefur verið grein fyrir í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar* á atriðum sem almenna þýðingu geta haft við úrlausn þjóðlendumála og hins vegar sértæk rannsókn sem lýtur að þeim landsvæðum sem til umfjöllunar eru í hverju máli fyrir sig. Umfjöllun og niðurstöður nefndarinnar um einstök landsvæði hafa verið í beinu samhengi og samræmi við *Almennar niðurstöður óbyggðanefndar* og til þeirra vísað í úrskurðum eftir því sem við á.

Eftirfarandi umfjöllun er afrakstur almennrar rannsóknar af því tagi sem gerð hefur verið grein fyrir í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar* og í henni koma fram sjónarmið sem nefndin mun horfa til í endanlegum úrskurðum í málum á svæði 12. Málsmeðferð nefndarinnar á svæði 12 er hins vegar ekki lokið og því kann að vera að við bætist umfjöllun um fleiri almenn atriði í endanlegum úrskurðum. Eftir uppkvaðningu þeirra verða *Almennar niðurstöður óbyggðanefndar* uppfærðar, líkt og áður hefur verið gert.¹

Auk framangreinds lítur óbyggðanefnd svo á að eftirfarandi umfjöllun sé einnig liður í því hlutverki nefndarinnar, skv. 1. mgr. 15. gr. Þjóðlendulaga, að leita sátta með aðilum. Nefndin beinir því til lögmanna og annarra fulltrúa aðila að málum á svæði 12 að kanna hvort færi séu á að sætta mál í heild eða að hluta með hliðsjón af þeim sjónarmiðum sem hér birtast.

¹ Í úrskurðum óbyggðanefndar í málum á svæði 1 var gerð grein fyrir almennum athugunum og niðurstöðum í kaflanum *Almennar niðurstöður óbyggðanefndar*. Í úrskurðum á svæði 2 var aukið við þessa umfjöllun og nokkrum nýjum atriðum bætt við. Þessir kaflar voru felldir saman, með lítilsháttar breytingum, og birtir sem viðauki við úrskurði frá og með svæði 3. Í úrskurðum á einstökum svæðum eftir það hefur jafnan verið gerð grein fyrir nýgengnum dómum í þjóðlendumálum og öðrum atriðum sem almenna þýðingu geta haft við úrlausn þjóðlendumála og slíkri almennri umfjöllun bætt við *Almennar niðurstöður óbyggðanefndar*. Nýjasta útgáfa þeirra birtist sem viðauki við úrskurði í málum á svæði 11, Austfjörðum, sem kveðnir voru upp 5. nóvember 2024.

1 INNGANGUR

Af fyrirbyggjandi heimildum og kröfulýsingum aðila á svæði 12, bæði íslenska ríkisins og gagnaðila þess, er ljóst að eyjum og skerjum² utan meginlandsins megi að meginstefnu skipta í tvo flokka m.t.t. eignarráða. Annars vegar er um að ræða eyjajarðir sem eru oft á eyjaklösum eða þyrpingu eyja og skerja, þar sem búseta er eða hefur verið á tiltekinni eyju sem oft er nefnd heimaey, heimaeyja eða bæjarey. Ef aðrar eyjar og sker tengjast henni eru þær gjarnan kallaðar úteyjar. Hins vegar er um að ræða eyjar og sker sem tilheyra eða tengjast jörðum á meginlandinu, oft strandjörðum. Í þeim tilvikum hefur almennt ekki verið heilsársbúseta á viðkomandi eyjum en þær verið nýttar af landeigendum eða ábúendum sem búa uppi á landi. Þar að auki eru dæmi um eyjar og sker sem ekki eru heimildir um að hafi tengst jörðum, hvorki eyjajörðum né jörðum á meginlandinu.

Af málartilbúnaði aðila er ljóst að einkum reynir á álitafni sem tengjast framan- greindum tveimur meginflokkum. Annars vegar eignarréttarlegri stöðu eyjajarða, og þá einkum úteyja þeirra, en í mörgum tilvikum eru heimaeyjar slíkra jarða óumdeild eignarlönd ásamt þeim eyjum og skerjum sem tengjast heimaeyjum á stórstraumsfjöru eða eru innan netlaga þeirra. Hins vegar eignarréttarlegri stöðu eyja og skerja í sjó sem tengjast jörðum á meginlandinu.

Í báðum þessum tilvikum er einkum á því byggt af hálfu íslenska ríkisins að þrátt fyrir að gögn málsins bendi til þess að eigendur tiltekinna jarða, ýmist eyjajarða eða jarða á meginlandinu, hafi nýtt viðkomandi eyjar og sker, eða a.m.k. hluta þeirra, og kallað til réttinda á þeim, bendi heimildir ekki til þess að slík nýting eða tilkall geti grundvallast á beinum eignarrétti, auk þess sem óljóst sé hvernig viðkomandi jarðir eða aðilar hafi verið komnir að þeim réttindum. Þá er einnig á því byggt að landfræðilegar aðstæður bendi sérstaklega til þess að ekki hafi stofnast til beins eignarréttar að kröf- usvæðum ríkisins. Almennt sé um að ræða eyjar, sker og aðrar landfræðilegar einingar sem hafi ekki verið og séu ekki vel fallnar til búsetu, þrátt fyrir að eftir atvikum hafi verið unnt að hafa af þeim ýmsar nytjar. Að því marki sem heimildir bendi til þess að búseta hafi verið á kröfusvæðunum virðist hafa verið um að ræða takmarkaðar og stopular tilraunir þar að lútandi.

Af hálfu gagnaðila ríkisins er hins vegar almennt á því byggt að umræddar eyjar og sker hafi tilheyrt viðkomandi jörðum sem fullkomið eignarland þeirra, rétt eins og aðrir hlutar jarðanna. Landeigendur hafi í gegnum tíðina átt þar mikil hlunnindi og haft af þeim umfangsmikil not eftir því sem búskaparhættir og tækni hafi heimilað á hverjum tíma. Margir landeigendur byggja á því að eignarréttur þeirra að eyjum og skerjum sé lögakveðinn samkvæmt lokamálslið 2. kapitula rekabálks Jónsbókar. Þá er í mörgum tilvikum byggt á því að um sé að ræða landsvæði sem lýst sé innan merkja í

² Hér eru heitin eyjar og sker almennt notuð yfir hvers konar landfræðilegar einingar sem standa upp úr sjó á stórstraumsfjöru. Ýmis önnur heiti eru til yfir slíkt, s.s. hólmar, flögur, klettur, stangir, klakkar, rimar, boðar, flúrur, hnúfur, flákar, flesjur og rif. Umfjöllunin á að sjálfsögðu við um allar slíkar landfræðilegar einingar þrátt fyrir að þessi heiti séu ekki notuð hér.

landamerkjabréfum jarða eða þess getið þar að um sé að ræða landsvæði sem tilheyri viðkomandi jörðum. Það eigi sér jafnframt stoð í ýmsum öðrum heimildum um jarðirnar.

Ljóst er að á framangreind álitafni reynir í öllum málum á svæði 12 og að málsmeðferðarsvæðið er að ýmsu leyti frábrugðið fyrri svæðum sem nefndin hefur haft til umfjöllunar. Í ljósi þess tók nefndin til rannsóknar atriði sem almenna þýðingu geta haft við úrlausn mála á svæðinu, einkum með tilliti til nýrra álitafna sem ekki hafa áður komið til skoðunar og þess hvernig þau sjónarmið sem fram koma í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar* horfa við álitafnum sem uppi eru á svæði 12 að öðru leyti.

Tekið skal fram að í eftirfarandi umfjöllun er ekki tekin efnisleg afstaða til einstakra krafna aðila heldur er um að ræða afstöðu nefndarinnar til almennra álitafna. Tekin verður afstaða til endanlegra krafna sem varða einstakar jarðir í úrskurðum í viðkomandi málum.

2 STOFNUN EIGNARRÉTTAR Á EYJUM OG SKERJUM

Um þá stofnunarhætti eignarréttinda sem helst koma til skoðunar í þjóðlendumálum, þ.e. nám, hefð og lög, er fjallað í 3. kafla í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar*. Hér verður vikið að almennum álitaeftum um þessa stofnunarhætti eignarréttinda hvað varðar eyjar og sker.

2.1 Landnám

Eins og fram kemur í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar* var fyrst stofnað til eignarréttar yfir landi með námi á landnámsöld og *Landnáma* hefur löngum verið talin mikilvægasta heimildin um upphaf byggðar á Íslandi.

Í réttarframkvæmd hefur verið talið að skýrar frásagnir *Landnámu* um tiltekið landsvæði geti haft þýðingu þegar lagt er mat á hvort til beins eignarréttar hafi stofnast í öndverðu fyrir nám, en almennt sé ekki unnt að draga afdráttarlausar ályktanir af takmörkuðum lýsingum í *Landnámu*. Þó að þess séu dæmi að í *Landnámu* sé fjallað um eyjar og sker eru landnámslýsingar almennt ekki skýrar að þessu leyti. Í samræmi við framangreint telur nefndin að af því verði almennt ekki dregnar afdráttarlausar ályktanir um stofnun eignarréttinda.

Það er meginregla íslensks eignarréttar að sá sem telur til eignarréttar yfir tilteknu verðmæti verði að færa fram heimildir fyrir þeim rétti sínum.³ Í þjóðlendumálum skiptir máli að sýna fram á að stofnast hafi til beins eignarréttar í öndverðu og að sá eignarréttur hafi haldist síðan. Þrátt fyrir framangreinda meginreglu hefur Hæstiréttur í dómaframkvæmd þjóðlendumála ekki gert kröfu um að sýnt sé nákvæmlega fram á hvernig stofnast hafi til eignarréttar í öndverðu með námi heldur talið að mestu skipti að sýna fram á að eignarréttur hafi í reynd verið til staðar á fyrri tíð og haldist í tímans rás. Um þetta má m.a. vísa til eftirfarandi ummæla í fyrsta dómi Hæstaréttar í þjóðlendumáli 21. október 2004 í máli nr. 48/2004 (Framafréttur og efstu jarðir í Biskupstungum):

Meðal þeirra ástæðna, sem [íslenska ríkið] reisir kröfur sínar um mörk þjóðlendu á, er sú að [gagnaðilar ríkisins] geti ekki sannað að þeir hafi öðlast beinan eignarrétt að landi norðan við kröfulínur hans fyrir nám, en frumeignarréttur að landi geti einungis stofnast með þeim hætti eða með löggjöf. Um landnám á þessu svæði nýtur ekki nægilega glöggra heimilda. Önnur atriði eins og staðhættir, nýting eða gróðurfar gefa heldur ekki skýrar vísbendingar um hvort land norðan við kröfulínur aðaláfrýjanda hafi verið numið. Varðandi síðastnefnda atriðið er hins vegar til þess að líta að við meðferð málsins hlutaðist óbyggðanefnd til um að rannsakað yrði hvernig gróðurfari hafi verið háttáð fyrr á öldum. Hefur sú rannsókn leitt í ljós að óvída á landinu hefur gróðri hnignað jafn mikið og á þessu svæði. Gróðurleysi hefur því væntanlega ekki staðið því í vegi að land norðan við kröfulínur aðaláfrýjanda yrði numið. Mikill hluti þessa svæðis, einkum að austanverðu, er einungis í 200 til 300 metra hæð yfir sjávarmáli, en þegar vestar dregur

³ Sjá nánar: Þorgeir Örlygsson: „Om ejendomsret til landområder og naturressourcer.“ *Tidsskrift for Rettsvitenskap*, 111. árg., 4. tbl. 1998, bls. 576; Þorgeir Örlygsson: *Kaflar úr eignarétti I*. Reykjavík 1998, bls. 107–108; Valgerður Sólnes: *Clarifying land title. Land reform to eliminate terra nullius in Iceland*. Doktorsritgerð við Háskóla Íslands og Kaupmannahafnarháskóla 2018, bls. 68–69; Valgerður Sólnes: „Sönnunarfærsla í eignarréttarmálum“ í: *Hæstiréttur og Háskóli Íslands. Rit til heiðurs Hæstarétti 100 ára*. Reykjavík 2020, bls. 337–339; Þorgeir Örlygsson, Karl Axelsson og Víðir Smári Petersen: *Eignaréttur II*. Reykjavík 2022, bls. 305.

standa þó einstök fjöll upp úr því landi og ná 500 til 700 metra hæð, svo sem Sandfell, Bjarnarfell, Miðfell og Svínafell. Hluti svæðisins að suðvestanverðu, sem liggur að nokkru að fyrrum mörkum Biskupstungnahrepps og Laugardalshrepps, nýtur hins vegar nokkurrar sérstöðu að þessu leyti og þar eru tvö fjöll, Kálfstindur og Högnhöfði, sem eru rúmlega 900 og 1000 metra há. Að undanteknu landinu næst þessum hreppamörkum er svæðið norðan kröfulínu aðaláfrýjanda, þegar litið er til þess í heild, ekki svo hálent eða gróðursnautt að það geti talist hafa sett landnámi einhver augljós mörk. Í ljósi þessa verður ekki lagt á stefndu að sýna frekar fram á það en gert hefur verið að land norðan við kröfulínur aðaláfrýjanda hafi almennt verið numið þannig að það hafi verið nýtt með öðrum hætti en til takmarkaðra afnota yfir sumarmánuðina eins og aðaláfrýjandi heldur fram að hafi verið. Geta úrslit málsins ekki ráðist af skorti á sönnun um þetta atriði.

Í tilvikum sem þessu hefur ekki verið gerð krafa um að sýnt sé nákvæmlega fram á með hvaða hætti yfirfærslu eignarréttar hafi verið háttað á fyrri öldum heldur aðeins að rétturinn hafi haldist í raun, sbr. m.a. dóma Hæstaréttar 14. júní 2007 í máli nr. 22/2007 (Þórsmörk), 29. október 2009 í máli nr. 685/2008 (Seltjarnarnesafréttur) og 3. júní 2010 í máli nr. 198/2009 (Ölfus- og Selvogsafréttur).⁴

Þar sem landnámslýsingar í *Landnámu* eru almennt óljósar eða takmarkaðar þegar kemur að eyjum og skerjum á svæði 12 telur óbyggðanefnd að framangreint eigi almennt við og því geti skipt meira máli að sýnt sé fram á að eignarréttur að eyjum og skerjum hafi í reynd verið til staðar á fyrri tíð og flust áfram í tímans rás, fremur en hvernig til hans hafi stofnast í öndverðu. Eftir sem áður telur nefndin þó að skýrar frásagnir í *Landnámu* hafi sönnunargildi við mat á stofnun beins eignarréttar. Í þessu sambandi er þess einnig að gæta að landnámsmenn komu sjóleiðina til landsins, sem var auk þess lengst af eina flutningsleiðin til og frá landinu, og eyjar og sker við landið hafa þannig blasað við og löngum verið í alfaraleið. Aðstæður á svæði 12 eru að þessu leyti frábrugðnar flestum öðrum landsvæðum sem hafa verið til umfjöllunar hjá óbyggðanefnd, en þau hafa alla jafna verið upp til fjalla og inn til landsins.

2.2 Lög

Þess eru dæmi að stofnað hafi verið til eignarréttinda með lögum, t.d. með stofnun nýbýla á eigendalausum landi á grundvelli nýbýlatilskipunarinnar frá 1776, en með stofnun slíkra býla stofnaðist jafnframt til beins eignarréttar að því landi sem hlutaðeigandi býli var ætlað og áður var eigendalaust.⁵ Hugsanlegt er að stofnað hafi verið til nýbýla á eyjum og skerjum en sé um slíkt að ræða þarf að meta hvort skilyrðum tilskipunarinnar fyrir nýbýlistofnun hafi verið fullnægt með sama hætti og í öðrum slíkum tilvikum sem komið hafa til skoðunar hjá nefndinni og fyrir dómstólum.

⁴ Sjá nánar: Valgerður Sólnes: *Clarifying land title. Land reform to eliminate terra nullius in Iceland*. Doktorsritgerð við Háskóla Íslands og Kaupmannahafnarháskóla 2018, bls. 287–288; Þorgeir Örlygsson, Karl Axelsson og Víðir Smári Petersen: *Eignaréttur II*. Reykjavík 2022, bls. 334.

⁵ Sjá nánar kafla 3.3 og 13.2 í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar* og Sigmar Aron Ómarsson: „Nýbýlatilskipunin frá 1776.“ *Tímarit lögræðinga* 2023, bls. 677–723.

Í tengslum við stofnun eignarréttinda á eyjum og skerjum með lögum gefur mála-tilbúnaður aðila jafnframt tilefni til ítarlegrar umfjöllunar um lokamálslið 2. kapítula rekabálks Jónsbókar.

2.2.1 Lokamálsliður 2. kapítula rekabálks Jónsbókar

Af hálfu margra gagnaðila ríkisins er á því byggt að tekin hafi verið bein afstaða til eignarréttarlegrar stöðu eyja og skerja með lagasetningu þegar á þjóðveldisöld, með vísan til 56. kapítula landabrigðisþáttar Grágásar. Regla um þetta efni hafi svo verið tekin upp í lokamálslið 2. kapítula rekabálks Jónsbókar⁶ við lögtöku hennar árið 1281. Byggt er á því að af þessu ákvæði Jónsbókar, sem birt er í gildandi lagasafni, leiði að eyjar og sker utan meginlandsins séu almennt eignarlönd og hafi tilheyrt þeim jörðum sem næst liggja, nema um annað hafi verið samið, svo sem ef einstakar eyjar eða sker hafi verið seld sérstaklega eða skilin með öðrum hætti frá viðkomandi jörðum.

Um er að ræða atriði sem ekki hefur áður komið til skoðunar í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar* eða réttarframkvæmd þjóðlendumála. Í ljósi þess óskaði nefndin eftir afstöðu íslenska ríkisins til þess hvort og þá hvaða þýðingu lokamálsliður 2. kapítula rekabálks Jónsbókar hefði við mat á því hvort eyjar og sker á svæði 12 teldust vera þjóðlendir eða eignarlönd í skilningi 1. gr. þjóðlendulaga.

Í bréfi lögmannna íslenska ríkisins til óbyggðanefndar, dags. 25. mars 2025, kemur fram að ríkið telji að ákvæðið hafi mjög takmarkaða þýðingu við mat á því hvort eyjar og sker á svæði 12 teljist vera þjóðlendir eða eignarlönd í skilningi 1. gr. þjóðlendulaga. Í fyrsta lagi þyki tiltekin sjónarmið mæla gegn því að í lokamálslið 2. kapítula rekabálks Jónsbókar felist svo víðtæk regla sem gagnaðilar ríkisins byggja á, og þau renni fremur stöðum undir að aðrir skýringarkostir kunni að vera nærtækari. Í öðru lagi telur íslenska ríkið að jafnvel þó að ákvæðið yrði talið fela í sér sérstaka reglu um beinan eignarétt sæti slík regla takmörkunum hvað varðar fjarlægð eyja og skerja frá meginlandi. Af þeim sökum og í ljósi endurskoðaðra kröfulýsinga ríkisins geti ákvæðið því litla sem enga þýðingu haft við úrlausn mála á svæði 12 að mati ríkisins.

Hér verður þetta tekið til nánari skoðunar. Fyrst verða tilgreind í heild þau ákvæði úr Grágás og Jónsbók sem um ræðir. Umrætt ákvæði úr Grágás er svohljóðandi:⁷

EF MAÐUR KAUPIR REKA AF LANDI MANNS. Þar er maður kaupir reka af landi annars manns, og skilja þeir eigi það mál ger en hann kaupir af landinu rekann að réttu lög máli, þá skal svo fara sem nú mun eg tína. Landeigandi á að hafa af fjöru þeirri álnarlöng

⁶ Í sumum útgáfum er þessi kafli nefndur 61. kapítuli landabrigðabálks Jónsbókar. Hér er tekið mið af þeirri kaflaskiptingu sem notuð er í lagasafninu. Þá er þessi hluti Jónsbókar í sumum handritum nefndur „rekaþáttur“ en hér verður heitið „rekaþáttur“ notað líkt og algengast er.

⁷ Hér er vitnað til útgáfu Gunnars Karlssonar, Kristjáns Sveinssonar og Marðar Árnasonar (Mál og menning, 1997) þar sem texti Staðarhólsbókar (AM 334 fol.) er lagður til grundvallar en þeir þættir sem Konungsbók (GKS 1157 fol.) hefur umfram hana eru einnig teknir með. Líkt og iðulega í útgáfum miðaldertexta eru greinaskil ákvörðun útgefenda. Í Staðarhólsbók og þeim Jónsbókar-handritum sem skoðuð hafa verið, sbr. næstu neðanmálsgrein, er upphaf kapítula jafnan aðgreint með skreyttum upphafsstaf og eftir atvikum fyrirsögn en að öðru leyti er textinn samfelldur, líkt og almennt gerist í miðaldahandritum.

kefli öll og smærri. Hann á og þara allan og fugla alla og sela alla og rostunga og háskerðing og hnísu og fiska ef þá rekur fimm senn eða þaðan af færri. En ef fleiri rekur senn en fimm fiska, þá á það rekamaður. Landeigandi á og sela þá þó að þeir sé drepnir.

Þetta allt sem nú var tínt á sá maður er land á fyrir ofan. Hann á og flutningar allar þar, og að varðveita skotmannshlut og hafa þar ágóðahlut og varðveita vogrek allt, og hvala þá alla á hann að þriðjungi er fyrir mönnum hlaupa á land, og veiðar allar á hann í netlögum og svo í fjörunni. Hann á og fyrir utan netlög og fyrir innan almenning hvala og viðu og allt það er þar flýtur, það sem eigi eiga aðrir menn áður. En sá er reka keypti af landinu á þar allan viðreka annan ótelgdan og hvala alla þá er kvikir hlaupa á land upp, nema menn valdi. Og hann á þá hvala alla og er þar rekur upp og svo þann er menn flytja úr almenning hvala og viðu og allt það er þar flýtur í netlögum, hvort sem net er lagt af landi eða af skeri. Hann á og fiska þá er fleiri rekur en fimm senn, nema kaup þeirra sé á annan veg skilt. Þá skulu sem í öðrum stöðum haldast þar öll á kveðin orð.

Svo er og mælt ef sker eða eyjar liggja fyrir landi manns, og á sá maður það og reka þann er fylgir er meginland á næst, nema kaupum sé annan veg keypt. Ef menn veiða rostung á landi manns eða í netlögum, og á hálfan landeigandi en hálfan þeir er veiða. En fyrir utan netlög á hver maður veiði sína. Og er það veiður er menn færa á skipi til lands en flutning ella.

Jónsbókarákvæðið er svohljóðandi í þeirri útgáfu sem birt er í gildandi lagasafni:

Um viðreka ok veiði fyrir utan netlög.

Hverr maðr má flytja ok fénýta sér við þann allan er hann finnr fljótanda fyrir annars landi út frá rekamarki. Taka má maðr við ok hval þar við annars land at flytja er eigi er ván at festi, nema svá sé nær þeiri fjöru er festa má reka á, at sjá mundi mega þaðan fisk á borði, ef eigi bæri land fyrir. Svá á allar flutningar at taka. Ef maðr flytr við sinn á annars fjöru, ok skal sá viðr eigi þar lengr liggja en þrjár nætr, ef þat er rekafjara, nema nauðsyn banni, ella bæti ... skaðabót þeim er reka á. Rétt er honum at færa upp á land ór fjöru ok hafa þaðan flutt innan tólf mánaða þaðan frá. Allir menn eigu at veiða fyrir utan netlög at ósekju. ... Ef maðr kaupir reka af landi manns at lögmáli réttu, ok skilja þeir þat eigi gjörr en svá, þá á landeigandi af fjöru þeiri alnarlöng kefli öll ok smæri, en rekamaðr á þar við allan annan útelgdan er þar rekr upp, ok svá hvali alla er þar hlaupa kvikir á land, nema menn valdi, ok svá á hann þá hvali er þar rekr. Sá maðr, er land á, hann á þara allan ok fugla alla, sela alla ok rostunga, ok svá ef maðr drepsel. Hann á þar at hafa hnísur ok háskerðinga, ok fiska alla, nema þar reki fleiri senn í land en fimm, þá á rekamaðr. Landeigandi á ok flutningar allar ok at varðveita skotmannshlut ... ok hvali þá alla er fyrir mönnum hlaupa á land, ok veiðar allar í netlögum ok í fjörunni. Ef viðr flýtur í netlögum, þann á rekamaðr. En ef útar er viðrinn, ok má þó sjá fisk á borði, þá á sá maðr, er jörð á, ok allt þat er þar flýtr. En fjörumaðr þat, sem í netlögum er, hvárt sem net er lagit af landi eða skeri. Ef sker eða eyjar liggja fyrir landi manns, ok á sá þat ok reka þann, er fylgir, er meginland á næst, nema með lögum sé frá komit.

Í báðum tilvikum hafa þær setningar sem byggt er á verið undirstrikaðar. Ákvæðin eru efnislega samhljóða, enda mun Jónsbókarákvæðið eiga rætur að rekja til Grágásar.

Jónsbók er varðveitt í fjölmörgum handritum og minniháttar orðalagsmunur er á framangreindu ákvæði í þeim. Í útgáfu Jónsbókar frá árinu 2004, sem leggur önnur handrit til grundvallar en sú útgáfa sem lagasafnið styðst við, er lokamálsliður 2. kapitula rekabálks Jónsbókar svohljóðandi: „Ef sker eður eyjar liggja fyrir landi manns, þá á sá það og reka þann allan er því fylgir er meginland á næst, nema með lögum sé frá komið.“ Ekki er um merkingarbæran mun að ræða og athugun óbyggðanefndar á

helstu handritum Jónsbókar hefur jafnframt leitt í ljós að í þeim er ekki frekari tilbrigði að finna sem máli kunna að skipta.⁸

Eins og áður segir er Jónsbókarákvæðið birt í gildandi lagasafni.⁹ Ljóst er að við útgáfu lagasafns í gegnum tíðina hefur verið leitast við að leggja mat á hvaða hlutar Jónsbókar væru enn í gildi og í lagasafninu eru nú birtir 47 kapitular úr Jónsbók eða hlutar þeirra. Undir lok síðustu aldar var skipuð svonefnd lagahreinsunarnefnd sem hafði það meginverkefni að gera tillögur um lagahreinsun og brottfall úreltra laga. Nefndin vann í þessu skyni frumvarp sem varð að lögum um brottfall laga og lagaákvæða, nr. 118/1990. Í almennum athugasemdum við frumvarpið var tekin afstaða til nokkurra grundvallaratriða og þar á meðal hvort ástæða væri til að fella brott þau ákvæði Jónsbókar sem talin voru í gildi. Um það segir í frumvarpinu:

Við vinnubrögð að lagahreinsun ber að áliti nefndarinnar að skirrast við að hreyfa við hinum elstu lagaboðum sem í gildi eru og prýða íslensk lagasöfn og hlýtur það sjónarmið þó að þoka fyrir brýnni nauðsyn ef slíku er að skipta. Yfirleitt eru þau lagaákvæði Jónsbókar, sem talin eru í gildi, með þeim hætti að þau ganga ekki í berhöggi við nútímalög eða lagaviðhorf, en gæta ber þess, svo sem áður greinir, að samlaga einstök ákvæði þeirra meginreglum laga eða einstökum settum lagaákvæðum þegar þeim er beitt. Veldur það sjaldnast vafa. Athyglisvert er að til nokkurra Jónsbókarákvæða hefur verið vísað í hæstaréttardómum á síðustu árum. Í þessu lagahreinsunarstarfi ber því öðrum þræði að gæta lagaverndarsjónarmiða og þyrma hinum fornu lögum.

Viðhorf nefndarinnar var að þau ákvæði Jónsbókar sem væru birt í lagasafninu væru í gildi og að ekki væri ástæða til að fella þau úr gildi. Löggjafinn fylgdi þeirri stefnu og

⁸ Einkum voru skoðuð eftirtalin handrit. Annars vegar AM 351 fol. (bls. 45r), GKS 3268 4to (bls. 74v–75r), GKS 3271 4to (bls. 36r), AM 346 fol. (bls. 63v) og AM 169 4to (bls. 53r) sem eru ýmist meðal elstu handrita eða, a.m.k. að einhverju leyti, talin til marks um elstu gerð textans sem tiltæk er en fyrstnefnda handritið var lagt til grundvallar við útgáfu Ólafs Halldórssonar á Jónsbók 1904. Þá er AM 134 4to meðal helstu handrita í þessum flokki en það er ekki varðveitt í heilu lagi og m.a. vantar þennan hluta rekabálks. Hins vegar voru skoðuð AM 350 fol. (bls. 52r) og AM 343 fol. (bls. 64v) sem útgáfa Más Jónssonar á Jónsbók árið 2004 byggðist á en henni var ætlað að sýna þann texta sem var algengastur frá miðri 14. öld fram í byrjun 18. aldar. Handritin eru aðgengileg mynduð á vefnum handrit.is. Einnig voru skoðuð nokkur önnur handrit, sem og lesbrigði sem tilgreind eru neðanmáls í Jónsbókarútgáfu Ólafs Halldórssonar frá 1904. Helstu tilbrigði önnur en ofangreind reyndust vera að í stað „(því) fylgir“ er stundum skrifað „er þar fylgir“ eða „er fyrir liggur“. Þá segir í einu handriti sem skoðað var „eru fyrir landi“ en ekki „liggja fyrir landi“. Enn fremur mun þess dæmi að í stað „fyrir landi“ segi „við land“ en þar virðist um afmarkað tilvik að ræða í handritinu AM 158 a 4to sem Ólafur Halldórsson segir í yfirliti um handrit í Jónsbókarútgáfu sinni 1904 vera býsna fullt af villum. — Um handrit Jónsbókar, handritaflokka og fleira sem þeim tengist, m.a. ákvarðanir útgefenda um val á texta, sjá: Ólafur Halldórsson: „Indledning“ og „Haandskriftfortegnelse“ í: *Jónsbók*. Kaupmannahöfn 1904, bls. I–LVII, einkum XXI–XXII, XXXIII, XXXVI–XXXVIII og L o.áfr.; Már Jónsson: „Inngangur“ í: *Jónsbók*. Reykjavík 2004, bls. 1–34, einkum 19–29. Már Jónsson: „Ný útgáfa íslenska miðaldalaga.“ *Timarit lögfræðinga*, 4. hefti 73. árg. 2023, bls. 775–813, einkum 803–807; Már Jónsson: „Textatengsl nokkurra elstu handrita Jónsbókar“ í: *Lindaela*, Reykjavík 2001, bls. 373–387, einkum 375–378.

⁹ Textinn sem birtur er í lagasafninu virðist einkum byggjast á útgáfu Ólafs Halldórssonar á Jónsbók árið 1904, sbr. umfjöllun Más Jónssonar í inngangi að Jónsbókarútgáfu sinni hundrað árum síðar. Már segir að markmiðið með útgáfu Ólafs hafi verið tvíþætt, annars vegar að nálgast upprunalegan texta eftir því sem hægt væri en jafnframt að sýna þann texta sem gilt hefði um aldir. Í tilviki lokamálsliðar 2. kapitula hefur upprunalegri textinn verið birtur í meginmáli Jónsbókarútgáfunnar 1904 og að mati Más er umhugsunarefni að sá texti sé birtur í lagasafninu en ekki sá texti sem hefði formlega verið í gildi áður. Sjá: Már Jónsson: „Inngangur“ í: *Jónsbók*. Reykjavík 2004, bls. 15.

lög nr. 118/1990 hróflúðu því ekkert við ákvæðum Jónsbókar. Sama viðhorf má sjá í dómum Hæstaréttar þar sem ákvæðum Jónsbókar hefur allnokkuð verið beitt. Sem dæmi má nefna þrjá samhljóða dóma Hæstaréttar frá árinu 1996 (H 1996:2518, H 1996:2525 og H 1996:2532 (Efri-Langey)), sem vörðuðu m.a. ákvæði 2. kapítula rekabálks Jónsbókar um afmörkun netlaga þegar kemur að einkarétti eigenda sjávarjarða til veiði sjávarfiska í netlögum.¹⁰ Um það segir í dómunum:

Ákvæði 2. kapítula rekabálks Jónsbókar um afmörkun netlaga, sem miðast við sjávar-
dýpi, hafa ekki heldur verið felld úr gildi með ákvörðun löggjafans, þótt þau hafi hins
vegar ekki verið tekin upp í útgáfu lagasafns 1919 og eftir það.

Af þessum dómum verður sú ályktun dregin að umræddur hluti 2. kapítula rekabálks Jónsbókar hafi enn verið í gildi, þrátt fyrir að hafa ekki verið tekinn upp í lagasafninu 1919 og síðar, enda hefði hann ekki verið felldur úr gildi með ákvörðun löggjafans. Þannig háttar til að hér er til umfjöllunar annar hluti sama ákvæðis, þ.e. 2. kapítula rekabálks Jónsbókar, en þó hluti þess sem sannarlega er birtur í lagasafninu. Með hliðsjón af framgreindu verður að telja að ákvæðið sem hér er til umfjöllunar sé enn í gildi, enda verður ekki séð að það hafi verið felld úr gildi með ákvörðun löggjafans.

Þegar 56. kapítuli landabrigðisþáttar Grágásar er skoðaður heildstætt er ljóst að hann fjallar að mestu leyti um inntak rekaítaka, þ.e. þegar rekaréttur hefur verið skilinn frá jörð og færður í hendur annars en eiganda viðkomandi jarðar. Í ákvæðinu eru ítarlegar lýsingar á réttindum landeiganda annars vegar og rekamanns, þ.e. handhafa rekaítaks, hins vegar. Í grein um rekalög Jónsbókar rekur prófessor Einar Arnórsson hve mikla þýðingu rekaviður hafði fyrir á öldum, ekki síst vegna þess að íslenskt birki hentaði ekki til húsa- eða skipagerðar, auk þess sem talsverð verðmæti hafi verið falin í hvalreka.¹¹ Af þessum sökum var þörf á nákvæmri löggjöf um rekarétt og þar sem algengt var að stofnað væri til rekaítaka var þörf á ítarlegum reglum um inntak slíks réttar, eins og framangreint ákvæði Grágásar er til marks um. Jónsbókarákvæðið fjallar einnig að miklu leyti um sama efni en framan við umfjöllun um rekaítök, sem er nokkuð stytta frá Grágásarákvæðinu, eru einnig reglur um rekarétt og veiðar utan netlaga.

Ef þeir hlutar ákvæðanna sem fjalla um eyjar og sker eru túlkaðir í samhengi við aðra málslíði ákvæðanna, sem fjalla um rekaítök og rekarétt, mætti hugsanlega segja að efni þeirra væri fyrst og fremst skilgreining á sambandi landeiganda og rekamanns þegar kemur að eyjum og skerjum. Inntak ákvæðanna mætti þá túlka þannig að þrátt fyrir að stofnað hefði verið til rekaítaks á jörð til handa öðrum en landeiganda héldi landeigandi eftir rekarétti á eyjum og skerjum, nema samið væri um annað. Einnig er hugsanlegt að túlka ákvæðin sem sjálfstæðar reglur sem varði aðeins rekaréttindi en ekki endilega rekaítök, þannig að í þeim felist einungis að rekaréttindi á eyjum og skerjum um fyrir landi fylgi þeirri jörð sem næst er. Af hálfu íslenska ríkisins er m.a. byggt á

¹⁰ Sjá einnig t.d.: Pétur Kr. Hafstein: „Jónsbókarákvæði í dómasafni Hæstaréttar 1920–2004.“ *Úlfjótur* 3. tbl. 2009, bls. 253–296; Páll Sigurðsson: „Um Jónsbók á síðari tímum. Ákvæði úr Jónsbók, sem vitnað er til í dómasafni Hæstaréttar 1921–1982.“ *Erindi og greinar* 18. Ritstj. Páll Sigurðsson. Reykjavík 1985.

¹¹ Einar Arnórsson: „Rekalög Jónsbókar.“ *Úlfjótur* 2. tbl. 1948, bls. 1–3.

Því að nærtækast sé að túlka ákvæðin með þessum hætti þannig að þau varði einkum eða eingöngu rekaréttindi. Það sem helst mælir með slíkri túlkun er staðsetning ákvæðanna meðal annarra ákvæða í rekabálki sem varða fyrst og fremst rekaréttindi en þó einnig önnur eignarréttindi eins og veiðirétt.

Orðalag ákvæðanna er hins vegar einnig hægt að túlka á þann veg að kveðið sé á um að eyjar og sker fyrir landi manns fylgi því landi sem næst er á meginlandi í þeim skilningi að um beinan eignarrétt að eyjum og skerjum sé að ræða. Því sé reglan sjálfstæð, þrátt fyrir að vera skipað í kapitula með ákvæðum sem varða einkum rekaréttindi. Af hálfu gagnaðila íslenska ríkisins er byggt á því að þannig beri að túlka ákvæðin. Af hálfu ríkisins hefur verið bent á að ætla mætti að ef í ákvæðinu fælist regla um beinan eignarrétt að eyjum og skerjum yrði slíkri grundvallarreglu gert hærra undir höfði í lagatextanum en raun ber vitni. Að mati nefndarinnar kann það að vera rétt en á hinn bóginn er einnig hugsanlegt að á þjóðveldisöld hafi slík regla ekki verið talin grundvallarregla, eða ekki talið að í henni hafi falist breyting á fyrirkomulagi eða inntaki eignarréttar að eyjum og skerjum, heldur hafi í henni birst rótgróið réttarástand sem hafi verið alþekkt þegar tekið var að rita lög þess tíma. Það sýnist einnig í betra samræmi við kenningar fræðimanna um hugmyndir á þjóðveldisöld um lög og lagasetningu. Talið er að litið hafi verið svo á að lög hafi byggst á fornum venjum og verið varanleg í þeim skilningi að almennt væri ekki á færi manna að breyta þeim af ásettu ráði. Hins vegar hafi löggjöf þróast með lagaréttingu og við úrlausn ágreiningsmála þar sem leiða þurfti í ljós hvaða reglur skyldu gilda, á grundvelli hinna fornu laga.¹²

Til stuðnings málatilbúnaði sínum hafa gagnaðilar ríkisins vísað til ýmissa dóma og að mati óbyggðanefndar er ástæða til að kanna nokkra þeirra nánar.

Fyrstan má nefna prestadóm frá 19. nóvember 1503 um eignarhald á Hrófey í Steingrímsfirði ásamt hólumum og skerjum sem liggja út frá henni.¹³ Hrófey er skammt frá landi milli jarðanna Tungugrafar (nefnd Gröf í dómnum) og Húsavíkur. Í dómnum kemur fram að dómendur hafi gengið á vettvang og kannað landamerki milli jarðanna sem samkvæmt vitnisburðum hinna elstu manna sem þar voru í sveit voru talin liggja um Hrólfsmýrarlæk. Að fenginni þeirri niðurstöðu var Hrófey, ásamt nærliggjandi hólumum og skerjum, dæmd eign Tungugrafar „safir þess að oss leist fyrrgreind ey. holmar og skier liggja fyrir greindri grof eptir bokarinar ordum“. Niðurstaða málsins er þó með fyrirvara um að eigandi Húsavíkur „leiddi ij loglig vitne fyrir sira Rafni Oddzsyne heima a Stad j Steingrimsfirði. jnnan tueggja manada ad heyrdum dominum ad þessi þrátt greind ey. holmar og skier hefði annad huort verid gefnar. golldnar edur selldar af riettum eignarmanne burtt fra optnefnri Gröf eda ödruvijis med logum fra komid“.

Niðurstaða dómsins byggist greinilega á því að Hrófey liggi fyrir landi Tungugrafar, með þeim fyrirvara að eiganda Húsavíkur er gefinn kostur á að sanna innan tiltekins

¹² Sjá nánar t.d. Sigurður Línal: „Lög og lagasetning í íslenska þjóðveldinu.“ *Skírnir*, 1. tbl. 1984, bls. 124–126.

¹³ *Íslenzkt fornbréfasafn*, VII. bindi bls. 655–656.

frests að eyjan, hólmannir og skerin hafi verið skilin frá jörðinni. Rökstuðningurinn í dómnum er í fullu samræmi við orðalag lokamálsliðar 2. kapítula rekabálks Jónsbókar. Ekki er vísað berum orðum til ákvæðisins heldur til *bókarinnar orða*. Orðalag á borð við þetta er algengt í gömlum dómum þegar vísað er til ákvæða lögbókarinnar, þ.e. Jónsbókar. Með hliðsjón af sakarefni málsins og rökstuðningi dómsins eru að mati nefndarinnar yfirgnæfandi líkur á að orðalaginu sé ætlað að vísa til lokamálsliðar 2. kapítula rekabálks Jónsbókar.

Hér má einnig nefna Alþingisdóm frá 1598 sem varðaði ágreining prestanna á Helgafelli og Breiðabólstað á Skógarströnd um Drangaflögu.¹⁴ Í dómi undirréttar frá 22. maí 1598 kemur fram að um sé að ræða sker „sem liggur við Helgafells land“ sem hafi áður verið nefnt Þingvallaflaga en síðar Drangaflaga. Í undirréttardómi kemur fram að presturinn á Breiðabólstað hafi byggt á hefð en presturinn á Helgafelli hafi byggt á því að honum þætti flaga þessi „fyrir Helgafellss landi liggja. og ecki með laugum fra komen“. Niðurstaðan í undirrétti var að vísa málinu til Alþingis, en að presturinn á Helgafelli skyldi halda flöggunni þar til niðurstaða fengist í málið. Niðurstaða Alþingisdómsins var að dæma Drangaflögu eign Breiðabólstaðarkirkju „undan Helgafellskirkju“, gegn því að Helgafell fengi kolviðarskóg í Breiðabólstaðarlandi.

Ekki er vísað til lokamálsliðar 2. kapítula rekabálks Jónsbókar í dómnum en forsendur þeirra virðast efnislega í samræmi við orðalag ákvæðisins, þ.e. að Drangaflaga hafi verið talin liggja fyrir Helgafellslandi og því hafi þurft að sýna fram á að hún væri með lögum frá Helgafelli komin. Svo virðist sem fallist hafi verið á það í Alþingisdómnum.

Næstan má nefna dóm Landsyfírréttar í máli nr. 5/1874 um hvali í ísvök við jörðina Eyjar í Strandasýslu.¹⁵ Í málinu var ágreiningur milli umboðsmanns þjóðjarða í Strandasýslu vegna jarðarinnar Eyja og eiganda Þingeyrakirkju um rétt til fimm hvala sem festust í ísvök úti fyrir landi Eyja. Ábúandi Eyja kom járnnum í hvalina sem hlupu í kjölfarið upp á grynningar við eyjar úti fyrir landi jarðarinnar. Eigandi Þingeyrakirkju taldi sig eiga rétt til fjórðungs hvalanna á grundvelli rekaítaks kirkjunnar.

Umboðsmaður Eyja byggði m.a. á því að túlka bæri orðalag rekaskrár Þingeyraklausturs, sem Þingeyrakirkja leiddi rétt sinn frá, þannig að kirkjan ætti aðeins rekaítak á eyjunum úti fyrir landi jarðarinnar og þar sem hvalirnir hefðu orðið fastir í ísvök næði ítakið ekki til þeirra. Þessu hafnaði Landsyfírréttur og taldi að túlka bæri orðalag rekaskrárinnar þannig að kirkjan ætti rekaítak fyrir landi jarðarinnar Eyja í heild sinni. Af forsendum dómsins verður ráðið að litið hafi verið svo á að í því fælist að rekaítakið næði bæði til strandlengju jarðarinnar uppi á landi og eyjanna úti fyrir landi hennar. Landsyfírréttur taldi hins vegar sannað að hvalirnir hefðu hlaupið undan mönnum á land og þar með hefði ekki verið um rekahvali að ræða í skilningi 2. kapítula rekabálks Jónsbókar. Þar kemur enda fram að rekamaður eigi hvali þá alla sem kvikir hlaupa á land, nema menn valdi, og að landeigandi eigi hvali þá alla er fyrir mönnum hlaupa á land.

¹⁴ *Alþingisbækur Íslands*, 3. bindi 1595–1605, bls. 140–143.

¹⁵ *Landsyfírréttardómar og hæstaréttardómar í íslenskum málum 1802–1873*, XI. bindi, bls. 307–310.

Af dómnum verður greinilega ráðið að litið hafi verið svo á að rekaítak Þingeyra-kirkju á Eyjum hafi verið talið ná til eyjanna úti fyrir landi jarðarinnar og að ef hvalina hefði rekið á land á eyjunum með hefðbundnum hætti, þ.e. ef þeir hefðu ekki hlaupið undan mönnum á land, hefði kirkjan átt rétt á fjórðungi þeirra á grundvelli ítaksins. Dómurinn mælir þannig gegn því að lokamálsliður 2. kapítula rekabálks Jónsbókar sé túlkaður í samhengi við aðrar reglur ákvæðisins um samband landeiganda og rekamanns þegar stofnað hefur verið til rekaítaks á jörð. Slík túlkun myndi enda leiða til þess að rekaítak næði almennt ekki til eyja og skerja úti fyrir landi jarðar heldur héldi landeigandi rekarétti þar, nema sérstaklega væri um annað samið. Ekki var sérstaklega um annað samið í þessu tilviki en rekaítakið var engu að síður talið ná til eyjanna fyrir landi Eyja. Það styður að mati nefndarinnar að líta beri á lokamálslið 2. kapítula rekabálks Jónsbókar sem sjálfstæða reglu.

Hér kemur einnig til skoðunar dómur Landsyfírréttar í máli nr. 15/1874 um Ketilsker og Djúpsker undan Syðra-Skógarnesi í Eyja- og Miklaholtshreppi. Miklaholtskirkja og Arnarstapaumboð, vegna þjóðjarðarinnar Syðra-Skógarness, deildu um eignarrétt að skerjunum tveimur.¹⁶ Í dómi Landsyfírréttar er vísað til þess að skerin tvö séu „fyrir landi jarðarinnar Syðra-Skógarness“. Ekki er vísað til lokamálsliðar 2. kapítula rekabálks Jónsbókar en af forsendum dómsins verður ótvírætt ráðið að gengið hafi verið út frá því að skerin væru eign Syðra-Skógarness og að sönnunarbyrði um annað hvíldi á Miklaholtskirkju. Niðurstaðan var sú að kirkjan hefði sýnt fram á eignarhald á hálfu Ketilskeri, með vísan til fornra máldaga, en að hún hefði ekki sýnt fram á eignarhald á hálfu Djúpskeri. Um það segir í dómnum:

Þar eð nú þannig engin skilríki eru fram komin fyrir því frá Miklaholts kirkju hálfu, að hún eigi hið umþrætta Djúpsker, er liggur fyrir landi jarðarinnar Syðra-Skógarness, nje að henni beri nokkur rjettur til haustkópa og stórsela uppdráps þar, þá verður hvorki henni gefinn eignardómur fyrir skeri þessu, nje áfrýjandanum dæmdar skaðabætur fyrir útseli þá, er þar voru drepnir í nóvember og desember 1869.

Þrátt fyrir að ekki sé vísað til lokamálsliðar 2. kapítula rekabálks Jónsbókar virðist afstaða dómsins til eignarréttarlegrar stöðu skerjanna í reynd byggjast á því að þau séu fyrir landi Syðra-Skógarness og að ekki sé unnt að fallast á eignarrétt annarra yfir þeim nema sýnt sé fram á að rétturinn hafi flust frá eiganda Syðra-Skógarness. Þannig sýnist eigandi Syðra-Skógarness ekki hafa þurft að færa fram frekari sönnun fyrir tilkalli sínu til skerjanna en að þau væru fyrir landi hans. Það er efnislega í fullu samræmi við orðalag ákvæðisins sem hér er til umfjöllunar. Af kortasjám verður ráðið að umrædd sker séu um 2 km frá landi og dómurinn er þannig einnig vísbending um að sker í þeirri fjarlægð frá landi geti talist vera fyrir landi, en til þess er nokkrum sinnum vísað í dómnum.

Til samanburðar má benda á annan dóm Landsyfírréttar frá svipuðum tíma, í máli nr. 10/1873, þar sem deilt var um eignarhald á eyðibýlinu Vilborgarkoti.¹⁷ Þar var því

¹⁶ *Landsyfírréttardómar og hæstaréttardómar í íslenskum málum 1875–1919*, I. bindi, bls. 1–5.

¹⁷ *Landsyfírréttardómar og hæstaréttardómar í íslenskum málum 1802–1873*, XI. bindi, bls. 229–233.

m.a. hafnað að sú regla norræns réttar að ríkið eigi það sem enginn geti sannað eignar-tilkall sitt til, gilti að íslenskum rétti. Af dómnum verður ráðið að niðurstaða um þetta atriði hafi ráðist af þeirri grundvallarreglu íslensks eignaréttar að sá sem kallar til eignarréttinda yfir fasteign verði að færa fram fullnægjandi heimildir fyrir rétti sínum, hvort heldur sem er ríkið eða aðrir.¹⁸ Dómurinn sýnir að þessi grundvallarregla var talin í gildi á þessum tíma og henni beitt í framkvæmd en dómurinn um réttindi á Ketilskerri og Djúpskerri gekk aðeins ári síðar. Í ljósi þessarar grundvallarreglu þykja forsendur dómsins um Ketilsker og Djúpsker styðja enn frekar við ályktun um tilvist lagareglu um eignarrétt að eyjum og skerjum fyrir landi jarðar.

Loks kemur til skoðunar dómur Landsyfírréttar í máli nr. 38/1888 um sker fyrir landi jarðarinnar Einarshafnar á Eyrarbakka.¹⁹ Í málinu var ágreiningur milli eiganda Einarshafnar, þ.e. danska kaupmannsins Lefolii, og tveggja íslenskra kaupmanna, sem ráku sína verslunina hvor á Eyrarbakka. Ágreiningurinn snerist um heimild hinna síðarnefndu til að leggja hafnarfestingar fyrir skip sín í Einarshafnarsker fyrir landi Einarshafnar. Slíkar festingar í sker undan Eyrarbakka voru nauðsynlegar skipum sem komu þar að landi vegna landfræðilegra aðstæðna. Íslensku kaupmennirnir höfðu hafist handa við gerð hafnarfestinga á Einarshafnarskeri en fulltrúi Lefoliis fékk lagt fógetabann (lögbann) við því og höfðaði í framhaldi mál til staðfestingar banninu. Lefolii tapaði málinu í héraði og áfrýjaði til Landsyfírréttar.

Í málinu var m.a. deilt um hvort umrætt sker væri háð eignarrétti Lefoliis sem hluti jarðarinnar Einarshafnar. Í greinargerð áfrýjandans Lefoliis fyrir Landsyfírrétti segir um þetta atriði:

Það er in confesso fyrir undirrjetti, að sækjandinn, stórkaupmaður J.R.B. Lefolii sje eigandi að jörðinni Einarshöfn, og heimildir fyrirrennara hans fyrir jörðinni sýna, að á þeim hafa aldrei neinar kvaðir hvílt. Jeg ætla hjer ekki að eyða orðum að því, að sýna fram á, að eignarrjettinum yfir jörðinni fylgi jafnríkur og jafnútilokandi rjettur yfir þeim hluta sem liggur að flæðarmálinu eins og því sem ofar liggur. Stórstraumsfjörumál er takmarkalína láðs og lagar, auk þess sem eignarrjetturinn nær út svo langt sem nótlög eru talin. Öll skerin liggja fyrir ofan stórstraumsfjörumál, hvað þá innan nóthelgi, því mörg af þeim – einnig ytri skerjunum – koma upp áður en sjór er hálfvallinn og því nær öll koma þau upp um hálfvallinn sjó. Jeg vísa að öðru leyti um þetta atriði og um afnotkun skerjanna í það, sem jeg hef tekið fram fyrir undirrjetti og í hin framlögðu kort, og samkvæmt því slæ eg því föstu, að stórkaupmaður J.R.B. Lefolii hefur löglegan, kvaðalausan eignarrjett yfir lóð þeirri, er hinir stefndu hafa byrjað að vinna að landfestum á, í forboði hans og án nokkurs leyfis eða tilvísunar hvorki af hálfu einstakra manna eða yfirvalda.

Hér virðist eignarréttarlegt tilkall til skerjanna fyrir landi Einarshafnar einkum á því byggt að þau séu land þar sem þau standi upp úr sjó á stórstraumsfjöru og séu innan

¹⁸ Sjá nánar um regluna: Þorgeir Örlygsson: „Om ejendomsret til landområder og naturressourcer.“ *Tidsskrift for Rettsvitenskap*, 111. árg., 4. tbl. 1998, bls. 576; Þorgeir Örlygsson: *Kaflar úr eignarrétti I*. Reykjavík 1998, bls. 107–108; Valgerður Sólnes: *Clarifying land title. Land reform to eliminate terra nullius in Iceland*. Doktorsritgerð við Háskóla Íslands og Kaupmannahafnarháskóla 2018, bls. 68–69; Valgerður Sólnes: „Sönnunarfærsla í eignarréttarmálum“ í: *Hæstiréttur og Háskóli Íslands. Rit til heiðurs Hæstarétti 100 ára*. Reykjavík 2020, bls. 337–339; Þorgeir Örlygsson, Karl Axelsson og Víðir Smári Petersen: *Eignarréttur II*. Reykjavík 2022, bls. 305.

¹⁹ *Landsyfírréttardómar og hæstaréttardómar í íslenskum málum 1875–1919*, III. bindi, bls. 447–452.

netlaga jarðarinnar. Af hálfu stefndu, íslensku kaupmannanna, er þessu mótmælt í greinargerð fyrir Landsyfirrétti:

Það verður að festa festi í botninum, og á því atriði, að hinir stefndu ~~vilja~~ þurfa að²⁰ festa akkeri í sker – hluta af botninum – sem koma upp úr sjó við stórstraumsfjöru, ~~vill~~ byggjast allar mótbáru hans. Hann kallar það „rask á lóð“ etc., og telur krenktan eignarrjett sinn yfir þeirri ~~grann~~ jörð, sem liggur að höfninni – sem hann að vísu að öllum gögnum og gæðum hefur byggt og leigt öðrum manni, sem hefur yfirdregið hinum stefndu allan sinn rjett. Jeg hef fyrir undirrjettinum hrakið þessa viðbáru, og með ég rökum, er mjer virðast óbyggjandi, sýnt fram á, að eigandi jarðarinnar Einarshafnar getur ekki bannað að nota höfnina, og álit jeg óþarft, að skrifa hjer upp aptur röksemdaleiðslu mína, og læt mjer nægja að skírskota til þess, sem jeg í varnarskjölum mínum fyrir undirrjetti hef tekið fram og sýnt, er mun vera ~~einn~~ glöggast í varnarframhaldi 19. júní. Allar þær röksemdir, sem jeg hef komið fram með fyrir undirrjetti, standa að mínu áliti óhraktar, og held ég fast við allt sem jeg þar hef framfært ...

Af hálfu stefndu er þannig byggt á því að skerin fyrir landi Einarshafnar séu hluti af hafsbotninum, þrátt fyrir að þau komi upp úr sjó á stórstraumsfjöru, og teljist því ekki hluti jarðarinnar. Þetta kemur einnig skýrlega fram í tilvitnuðu varnarskjali stefndu fyrir undirrétti frá 19. júní 1888.

Í dómi Landsyfírréttar er þetta atriði tekið til umfjöllunar:

Aðalsástæða áfrýjanda [Lefolii] til rjettlættingar fógetabanninu er, að aðfarir hinna stefndu komi í bága við eignar- og umráðarjett hans yfir jörðinni Einarshöfn og skerjunum, er liggja undan landi tjeðrar jarðar, en það er in confesso, að hann er eigandi jarðar þessarar og þar með einnig skerjanna eða sjerstaklega Einarshafnarskers, sbr. Jónsb. Rekab. kap. 2 in fine.

Hins vegar taldi dómurinn að skerið væri hluti Eyrarbyggðahafnar og með vísan til konungsbréfs frá 23. apríl 1788 væri Lefolii ekki stætt á því að banna kaupmönnunum að nota höfnina, og þar með skerið, með þessum hætti. Þar sem hann hefði bannað þeim að nýta hafnarfestar sínar „verður hann að þola þá kvöð, að hinir stefndu leggi sjálfir út botnfestar og festi þær í sker og klappir, er heyra undir eignarjörð hans“, eins og segir í dómi Landsyfírréttar.

Fram kemur að óumdeilt sé (in confesso) að Lefolii sé eigandi jarðarinnar Einarshafnar og að af því leiði að hann sé einnig eigandi skerjanna fyrir landi jarðarinnar, þ.m.t. Einarshafnarskers, á grundvelli lokamálsliðar 2. kapítula rekaálks Jónsbókar. Af forsendum dómsins er ekki fyllilega ljóst hvort eignarhald á skerjunum hafi verið óumdeilt í málinu eða einungis eignarhald á jörðinni. Af áðurnefndum dómkjölum í málinu, og öðrum gögnum málsins sem óbyggðanefnd hefur kannað, er ljóst að eignarhald á skerjunum var ekki óumdeilt heldur var þvert á móti tekist á um hvort eignarréttur Lefoliis yfir Einarshöfn næði einnig til skerjanna. Því er ljóst að í framangreindum forsendum Landsyfírréttar fólst bein afstaða réttarins til eignarhaldsins á skerjunum og niðurstaða um að skerin væru hluti jarðarinnar grundvallaðist á lokamálslið 2. kapítula rekaálks Jónsbókar. Af dómnum verður ekki annað ráðið en að um beinan eignarrétt hafi verið að ræða, enda kemur fram að sem eigandi jarðarinnar hafi Lefolii einnig verið eigandi skerjanna og þau voru talin heyra undir eignarjörð hans. Þá er einnig ljóst að

²⁰ Orðin „þurfa að“ eru rituð ofan við yfirstrikaða orðið „vilja“.

rekaréttindi voru ekki til umfjöllunar í málinu, sem mælir að mati nefndarinnar mjög gegn því að ákvæðið verði túlkað þannig að það varði eingöngu slík réttindi.

Lefolii áfrýjaði málinu til Hæstaréttar Danmerkur²¹ sem sneri við niðurstöðu Landsyfírréttar um heimild íslensku kaupmannanna til að koma sér upp hafnarfestum með svofelldum rökstuðningi:

Í hinum áfrýjaða dómi er með rjettu gjört ráð fyrir, að stórkaupmaður Lefolii hljóti að skoðast sem eigandi grynninga þeirra og skerja, er ræðir um í málinu. Út úr ákvörðun- um þeim, sem teknar eru fram í dóminum, og öðrum íslenskum lögum, er ekki hægt að leiða neinn rjett fyrir hina stefndu sem fastakaupmenn við hlutaðeigandi höfn að nota tjeðar grynningar og sker til að festa þar hafnarfestar þær, er ræðir um í málinu og miða til þess að útvega þeim stöðugt skipalægi á höfninni, sízt er svo hagar til sem hjer, að það mundi, eptir því sem fram hefur komið í málinu, tálma eigandanum sjálfum að auka hafnarfestar sínar á þann hátt, er hann hafði jafnvel áður ásett sjer, eptir því sem hann heldur fram, enda hefur einnig gjört meðan á málinu stóð.

Í dómi Hæstaréttar er niðurstaða Landsyfírréttar um eignarhald á skerjunum staðfest. Athygli vekur að í dómunum er ekki vikið að netlögum, fjörumörkum eða fjarlægð Einarshafnarskers eða annarra skerja frá landi. Samkvæmt kortasjám virðist Einarshafnarsker vera um 350–400 m frá landi og í dómi Landsyfírréttar er vísað til þess sem hluta útskerja Einarshafnar. Niðurstaða um eignarrétt eiganda Einarshafnar að skerinu virðist einungis á því byggð að það sé fyrir landi jarðarinnar í skilningi 2. kapítula rekabálks Jónsbókar og hluti jarðarinnar á þeim grundvelli, án tillits til fjarlægðar eða tengsla við fjörumörk og netlög. Eins og fram kemur í greinargerð Lefoliis fyrir Landsyfírrétti var eignarréttarlegt tilkall m.a. byggt á því að skerin væru innan netlaga en Landsyfírréttur virðist hafna því, eða a.m.k. þýðingu þess í þessu samhengi, með því að byggja niðurstöðuna um eignarrétt að skerjunum á öðrum grundvelli.

Hér hefur verið fjallað um nokkra gamla dóma sem gagnaðilar ríkisins byggja á til stuðnings túlkun sinni á inntaki lokamálsliðar 2. kapítula rekabálks Jónsbókar. Rannsókn nefndarinnar hefur ekki leitt í ljós aðra dóma sem varpa ljósi á efni og inntak ákvæðisins.

Í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar* er fjallað um réttaráhrif og sönnunargildi eldri dómsúrlausna.²² Þar kemur fram að meta þurfi áhrif eldri dómsúrlausna af varfærni. Þær geti haft sönnunargildi um þau atvik sem þar greinir en feli aftur á móti ekki í sér bindandi niðurstöðu um úrslit sakarefnisins nema milli aðila viðkomandi máls og þeirra sem leiða rétt sinn frá þeim með beinum hætti, sé sakarefnið það sama. Auk þess megi draga þá ályktun af dómafordæmum Hæstaréttar að eldri dómsúrlausn feli aðeins í sér bindandi niðurstöðu um eignarréttarlega stöðu landsvæðis ef þar hefur ótví- rætt verið tekin afstaða til inntaks viðkomandi eignarréttinda. Tilefni þessarar umfjöll- unar í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar* voru einkum dómur Hæstaréttar í málum nr. 411/2012 (Bleiksmýrardalur austan Fnjóskár) og 546/2012 (Eyvindarstaða- heiði) þar sem réttaráhrif og sönnunargildi annars vegar dóms Landsyfírréttar um Bleiksmýrardal frá 1855 og hins vegar dóms Hæstaréttar um Eyvindarstaðaheiði frá

²¹ *Landsyfírréttardómar og hæstaréttardómar í íslenskum málum 1875–1919*, IV. bindi, bls. 104–106.

²² Sjá kafla 11.4 í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar*.

1996 voru til skoðunar. Í báðum tilvikum var álitaefnið hvort umræddir dómar væru bindandi um eignarréttarlega stöðu þeirra landsvæða sem þar voru til umfjöllunar í skilningi 1. mgr. 116. gr. laga um meðferð einkamála, nr. 91/1991, þ.e. hvort þeir hefðu *res judicata* áhrif í viðkomandi málum.

Það álitaefni sem hér er uppi er hins vegar frábrugðið að því leyti að ekki er beinlínis til skoðunar hvort þeir dómar sem fjallað er um hér að framan, og varða eyjar og sker, séu bindandi um eignarréttarlega stöðu viðkomandi eyja og skerja. Álitaefnið er hvert sé inntak lokamálsliðar 2. kapítula rekabálks Jónsbókar, hvernig umrætt ákvæði hafi verið túlkað í framkvæmd og hvaða þýðingu það kunni að hafa fyrir þjóðlendumál á svæði 12. Þrátt fyrir að almennt þurfi að meta áhrif eldri dómsúrlausna af varfærni, sérstaklega að því er varðar hugsanleg *res judicata* áhrif þeirra, er að mati nefndarinnar unnt að líta til framangreindra dóma í því skyni að draga af þeim almennar ályktanir um það álitaefni sem hér er til skoðunar.

Að mati óbyggðanefndar veitir framangreindur dómur Landsyfirréttar í máli nr. 38/1888, sem staðfestur var að því leyti sem hér skiptir máli í Hæstarétti Danmerkur, skýrar leiðbeiningar um túlkun á inntaki lokamálsliðar 2. kapítula rekabálks Jónsbókar, sérstaklega þegar forsendur dómsins eru túlkaðar með hliðsjón af málatilbúnaði aðila. Af dómnum verður ráðið að lagt hafi verið til grundvallar að í ákvæðinu fælist lagaregla sem kvæði á um að eyjar og sker sem lægju fyrir landi jarðar væru hluti þeirrar jarðar sem næst lægi, nema þau hefðu verið skilin frá hlutaðeigandi jörð með samningi eða öðrum löggerningum. Að mati nefndarinnar styðja aðrir dómar sem hér hafa verið raktir einnig þá ályktun, enda verður ráðið af forsendum þeirra að slík regla hafi verið talin gilda. Eins og áður segir verður ekki annað séð en að hún sé enn í gildi. Jafnframt er niðurstaða nefndarinnar að framangreindir dómar styðji ekki aðra túlkunarkosti sem nefndir hafa verið, svo sem að ákvæðið varði einungis rekaréttindi.

— — —

Að fenginni þeirri niðurstöðu að í lokamálslið 2. kapítula rekabálks Jónsbókar felist lagaregla sem kveður á um að eyjar og sker sem liggja fyrir landi jarðar séu hluti þeirrar jarðar sem næst liggur kemur næst til athugunar hvernig túlka beri orðasambandið *fyrir landi* í skilningi ákvæðisins. Orðalag ákvæðisins sjálfs veitir ekki skýrar leiðbeiningar um hversu langt frá landi eyjar og sker geti talist vera *fyrir landi* eða hvort einhver ytri mörk séu yfirhöfuð á því. Af hálfu gagnaðila ríkisins er byggt á því að lítil mörk séu á gildissviði ákvæðisins og að það nái að líkindum allt að 10–15 km frá landi, einkum með vísan til greiningar gagnaðila ríkisins á jarðaskipulagi í eyjabyggðum, svo sem á Breiðafirði. Af hálfu ríkisins er hins vegar byggt á því að ef litið verði svo á að í ákvæðinu felist sérstök regla um beinan eignarrétt að eyjum og skerjum verði að leggja til grundvallar að gildissvið hennar sé mjög takmarkað. Að mati ríkisins verði að túlka gildissvið reglunnar í samhengi við önnur fjarlægðarviðmið í rekabálki Jónsbókar, svo sem netlög eða fiskhelgi.

Í flestum dómum sem komið hafa til skoðunar hér að framan var deilt um eyjar og sker sem eru fremur skammt undan landi en í dómi Landsyfirréttar í máli nr. 15/1874 voru hin umdeildu sker, sem eru um 2 km frá meginlandinu, sögð vera fyrir landi jarðarinnar Syðra-Skógarness. Af framangreindum dómum og þeim málgögnum sem óbyggðanefnd hefur kannað í tengslum við þessa rannsókn verður ekki séð að fjarlægð frá landi eða tengsl við fjörumörk, netlög eða fiskhelgi hafi komið til skoðunar í þessu sambandi. Að mati nefndarinnar bendir það til þess að orðasambandið *fyrir landi* í skilningi ákvæðisins standi ekki í beinu samhengi við þessi viðmið. Það styður enn fremur þá niðurstöðu að ekkert í orðalagi ákvæðisins gefur til kynna að það beri að túlka í samhengi við slík viðmið. Á hinn bóginn telur nefndin að ekki sé hægt að leggja til grundvallar að allar eyjar og sker utan meginlands Íslands, hversu langt frá landi sem þær kunna að vera, teljist vera fyrir landi einhverrar jarðar í skilningi ákvæðisins. Vafi um þetta eykst eftir því sem lengra dregur frá landi og matið kann að einhverju leyti að vera atviksbundið.

Skoðun á öðrum ákvæðum Jónsbókar sýnir að sama orðalag kemur fyrir í nokkrum öðrum tilvikum. Í 1. kaþítula rekabálks Jónsbókar kemur t.d. fram að hver maður eigi reka allan *fyrir landi sínu*. Ljóst er að einkaréttur landeiganda til reka fyrir landi sínu á sér ytri mörk sem markast af fiskhelgi. Fiskhelgi miðast við að frá landi sjái fisk af borði sem sé „álnar í öxarþærum“ fluttur. Þrátt fyrir að um óræðan mælikvarða sé að ræða er nokkuð ljóst að fiskhelgi getur ekki hafa náð mjög langt út til hafs.²³ Í 2. kaþítula rekabálks Jónsbókar kemur hins vegar einnig fram að hver maður megi flytja og fénytta sér við þann allan er hann finnur fljótandi *fyrir annars landi* út frá rekamarki, þ.e. utan fiskhelginnar. Af samspili þessara tveggja ákvæða virðist ljóst að orðasambandið *fyrir landi* geti a.m.k. náð lengra frá landi en sem nemur fiskhelgi.

Athuganir á öðrum fornum textum benda til þess að orðasambandið hafi almennt verið notað um staðsetningu sem sé ekki mjög langt frá landi. Öll dæmi um orðasambandið *fyrir landi* sem finnast í fornritum í *Íslensku textasafni* Árnastofnunar og varða staðsetningu fela ýmist í sér að staðsetningin sé nálægt viðkomandi landi eða á því.²⁴ Í langflestum tilvikum er annaðhvort vísað til þess að skip liggi *fyrir landi* eða nefnd eyja eða hólmi *fyrir landi* og ljóst af samhengi að skammt er á milli. Svipuðu máli gegnir um textadæmi sem forn málsorðabókin *Ordbog over det norrøne prosasprog* grundvallast á og eru úr ýmsum fornum ritum. Þar eru þess reyndar einstaka dæmi að staðsetningin sé ekki ótvíræð eða kunni að vera allnokkuð frá meginlandi en þar er jafnan

²³ Sjá nánari umfjöllun um fiskhelgi í kafla 4.9 í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar*; Þorgeir Örlygsson, Karl Axelsson og Víðir Smári Petersen: *Eignaréttur III*, bls. 264–265; og Einar Arnórsson: „Rekalög Jónsbókar.“ *Úlflyótur* 2. tbl. 1948, bls. 3. Í grein Arngríms Jónssonar frá 1792, *Um fiskhelgi*, er hins vegar fullyrt án frekari rökstuðnings að fiskhelgi hljóti að vera hálf eða heil vika sjávar en vika sjávar er lengdarmálseining á sjó sem mun á 17. og 18. öld almennt hafa samsvarað danskri mílu, eða um 7,4 km. Sjá Arngrímur Jónsson: „Um fiskhelgi.“ *Rit þess konunglega íslenska Lærdómslistafélags*, 12. árg. 1792, bls. 217.

²⁴ *Íslenskt textasafn*: <https://corpus.arnastofnun.is/>. Leitin var afmörkuð við fornrit en þar er um að ræða heildartexta ýmissa rita, þar á meðal Landnámu, Íslendingabókar, allra Íslendingasagna- og þátta, Heimskringlu og Sturlungu. Bæði var leitað að orðasamstæðunni *fyrir landi* og einungis að orðmyndinni *landi* og þá kannað hvort *fyrir* væri jafnframt notað í því sambandi.

um að ræða vísanir til stórra landsvæða, t.d. þegar skip er sagt á siglingu fyrir Austfjörðum eða fyrir Noregi. Í langflestum tilvikum þegar forsetningin *fyrir* er notuð í tengslum við landsvæði þykir ljóst að vísað er til staðsetningar á eða nokkuð nálægt viðkomandi landi.²⁵

Að framangreindu virtu telur nefndin að nokkur vafi sé um hvernig túlka beri orðasambandið *fyrir landi* í skilningi lokamálsliðar 2. kapítula rekabálks Jónsbókar. Af orðalagi ákvæðisins verður ekki ráðið að unnt sé, í eitt skipti fyrir öll, að slá fastri afdráttarlausri reglu um hversu langt frá landi gildissvið þess geti náð í öllum tilvikum, sem unnt sé að beita án undantekninga eða nokkurs atviksbundins mats. Þeir dómur og lagaákvæði sem fjallað var um hér að framan veita hins vegar ákveðnar vísbendingar um gildissvið ákvæðisins. Að mati nefndarinnar benda þeir til þess að orðasambandið *fyrir landi* verði ekki lagt að jöfnu við netlög eða fiskhelgi heldur geti náð lengra frá landi en sem því nemur. Þá sést af dómi Landsyfirréttar í máli nr. 15/1874 að eðlilegt hafi þótt að ræða um sker sem voru um 2 km frá landi á þann veg að þau væru *fyrir landi*.

Samkvæmt öllu framangreindu telur nefndin að svo stöddu almennt unnt að leggja til grundvallar að eyjar og sker sem eru allt að 2 km frá landi geti talist *fyrir landi* í þessum skilningi og að slíkar eyjar og sker séu hlutar þeirra jarða sem næst liggja, svo framarlega sem staðhættir eða aðrar aðstæður mæla því ekki sérstaklega í mót. Það gildir þó ekki ef eyjar eða sker hafa verið skilin frá viðkomandi jörð, svo sem með sölu eða öðrum löggerningum, eða ef styttra er á milli jarða en 2 km en þá verður að telja miðlínu gilda nema um annað hafi verið samið.²⁶ Af því leiðir að nefndin telur almennt hægt að miða við að eyjar og sker sem eru allt að 2 km frá landi jarðar²⁷ séu eignarlönd í skilningi 1. gr. þjóðlendulaga, en það fellur utan valdsviðs nefndarinnar að fjalla um mörk milli eignarlönda. Með hliðsjón af almennri lagalegri skilgreiningu lands og fjöru er að mati nefndarinnar rétt, við afmörkun þess svæðis sem fellur samkvæmt framangreindu undir gildissvið ákvæðisins, að miða við stórstraumsfjöruborð sem grunnlínu á landi með sama hætti og við afmörkun netlaga.²⁸

Í ákvæði Jónsbókar kemur fram að ef sker eða eyjar liggi fyrir landi manns, þá eigi sá það er meginland á næst, nema með lögum sé frá komið. Frumskilyrði ákvæðisins er að eyjar og sker séu *fyrir landi manns* og að mati nefndarinnar verður, með hliðsjón af

²⁵ Sjá færslur um forsetninguna *fyrir* í *Ordbog over det norrøne prosasprog*: <https://onp.ku.dk/onp/onp.php?o24978>.

²⁶ Sjá til hliðsjónar miðlínureglur vatnalaga nr. 15/1923. Skv. 3. gr. skilur miður farvegur ár eða lækjar milli landareigna og í 2. mgr. 4. gr. laganna kemur fram að ef stöðuvatn sé eigi 230 metrar að breidd, þá skuli miðlína þess ráða merkjum. Í báðum tilvikum er gerður sá fyrirvari að reglurnar gildi nema önnur lögmæt skipun hafi verið á gerð. Miðlínureglur vatnalaga eiga m.a. rætur að rekja til Jónsbókar. Sjá nánar Þorgeir Örlygsson, Karl Axelsson og Víðir Smári Petersen: *Eignaréttur II*, bls. 145–149.

²⁷ Eyjar og sker sem kunna að liggja úti fyrir þjóðlendum sem liggja að sjó eru eðli máls samkvæmt ekki eignarlönd á þessum grundvelli.

²⁸ Sem dæmi má benda á skilgreiningu netlaga í 3. mgr. 2. gr. laga nr. 57/1998, um rannsóknir og nýtingu á auðlindum í jörðu, og 3. mgr. 1. gr. laga nr. 73/1990, um eignarétt íslenska ríkisins að auðlindum hafsbotsins.

jafnræðissjónarmiðum, að telja að heimaeyja eyjarðar teljist vera *land manns* í þessum skilningi, rétt eins og land jarða á meginlandi Íslands. Þrátt fyrir að orðið *meginland* sé í framhaldinu notað í texta Jónsbókar telur nefndin þannig að ákvæðið geti einnig átt við um eyjarðir og að túlka megi ákvæðið þannig að átt sé við *heimaland* jarðar.

Að mati nefndarinnar er hugsanlegt að landfræðilegt gildissvið ákvæðisins nái lengra frá landi en 2 km en það þarfnast frekari rannsóknar, auk þess sem mögulegt er að mat á því kunni að vera atviksbundið og að einhverju leyti háð staðháttum. Að svo stöddu telur nefndin því ekki unnt að fullyrða um það. Þá kunna skriflegar heimildir og skjöl, svo sem landamerkjabréf, að varpa nánara ljósi á tengsl eyja og skerja við jarðir og þannig kann ákvæðið að styrkja tilkall landeigenda til eyja og skerja sem heimildir eru um að tengist jörðum þeirra, bæði eyjajörðum og jörðum á meginlandinu.

Nefndin leggur áherslu á að ekki er unnt að gagnálykta frá framangreindum ályktunum á þann veg að eyjar og sker sem eru fjær landi en 2 km geti ekki talist vera eignarlönd. Eins og áður segir kann að vera að slíkar eyjar og sker falli undir gildissvið ákvæðisins en einnig er mögulegt að beinn eignarréttur að þeim kunni að grundvallast á öðrum atriðum, sbr. t.d. umfjöllun um þýðingu landamerkjabréfa í 4. kafla.

2.3 Hefð og áhrif fyrri athafna og lögskipta ríkisins

Hugsanlegt er að stofnað hafi verið til eignarréttinda á einstökum eyjum og skerjum fyrir hefð en engar almennar ályktanir verða dregnar um það. Meta þarf í hverju tilviki hvort skilyrðum fyrir stofnun eignarréttar fyrir hefð sé fullnægt.²⁹

Það sama á við um þá aðstöðu að fyrri athafnir og lögskipti íslenska ríkisins kunni að teljast ósamrýmanlegar þjóðlendukröfum ríkisins nú, og sjónarmið um réttmætar væntingar. Slík aðstaða hefur í nokkrum tilvikum leitt til þess að þjóðlendukröfum sé hafnað, jafnvel þótt ekki hafi verið sýnt fram á að stofnast hafi til beins eignarréttar að viðkomandi landsvæði í öndverðu. Að mati nefndarinnar eiga sömu sjónarmið um þessi atriði við á svæði 12 og fyrri svæðum en meta þarf hugsanleg áhrif þeirra hverju sinni.³⁰

²⁹ Sjá nánar kafla 3.2 í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar*.

³⁰ Sjá nánar kafla 11.3 og 15.3 í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar*.

3 ALMENNT UM STÖÐU JARÐA

Í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar* kemur fram að almennt megi gera ráð fyrir því að jörð sé landsvæði sem upprunalega hafi verið ráðstafað úr einstökum landnámmum, stofnað til nýbýlis á eða eignarhefð unnin yfir. Tilgangurinn með stofnun hvernar jarðar hafi verið að stunda þar búskap árið um kring. Samt sem áður geti verið land innan jarðar sem ekki verði nýtt til landbúnaðar, enda geti setning merkja hæglega hafa tekið mið af öðrum atriðum. Nýting landsins hafi ráðist af búskaparháttum og umfangi bús á hverjum tíma. Innan merkja jarðar sinnar hafi eigandi farið með umráð og hagnýtingu, gert ráðstafanir með löggerningum, veðsett jörðina og látið hana ganga að erfðum, á sama hátt og gildi um eignarland almennt.

Þar kemur einnig fram að land hvernar jarðar hafi frá öndverðu borið að afmarka með landamerkjum. Óbyggðanefnd telji hvorki verða ráðið af eldri né yngri löggjöf að almennt séð hafi verið gert ráð fyrir því að land innan jarðar hafi mismunandi eignarréttarlega stöðu. Því séu líkur á að land sem samkvæmt fyrirbyggjandi heimildum sé eða hafi verið jörð eða hluti hennar sé beinum eignarrétti háð.³¹ Almennt skiptir því mestu máli við mat á eignarréttarlegri stöðu landsvæðis á grundvelli þjóðlendulaga að greina hvort svæðið sem um er deilt sé eða hafi verið jörð eða hluti jarðar samkvæmt fyrirbyggjandi heimildum.

Að mati óbyggðanefndar eiga framangreind sjónarmið við um eyjar og sker með sambærilegum hætti, bæði á eyjajörðum og í tilviki eyja og skerja sem tengjast jörðum á meginlandinu.

³¹ Sjá nánar kafla 4.2 í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar*.

4 LANDAMERKJABRÉF OG SÖNNUN UM TILVIST OG AFMÖRKUN JARÐA

Í ljósi þess að almennt skiptir mestu máli við úrlausn þjóðlendumála að greina hvort landsvæði sé eða hafi verið jörð eða hluti jarðar kemur hér næst til skoðunar hvaða kröfur hafa verið gerðar til sönnunar um tilvist og afmörkun jarða og hvernig þær horfa við eyjum og skerjum.

Landamerkjabréf hafa almennt haft ríkara vægi en aðrar heimildir sem sönnunargögn um tilvist og afmörkun jarða, og þar með um beinan eignarrétt, og í dómum og úrskurðum hefur að meginreglu verið komist að þeirri niðurstöðu að þau afmarki eignarlönd.³² Þannig eru almennt taldar líkur á því að jörð, svo sem hún er afmörkuð í landamerkjabréfi, sé beinum eignarrétti háð. Frá þeirri meginreglu eru hins vegar tiltekna undantekningar, sbr. þá stefnu um sönnunargildi landamerkjabréfa sem mörkuð var með áðurnefndum fyrsta þjóðlendudómi Hæstaréttar 21. október 2004 í máli nr. 48/2004 (Framafréttur og efstu jarðir í Biskupstungum). Þar kemur fram að landamerkjabréf fyrir jörð feli í sér ríka sönnun fyrir því að um eignarland sé að ræða þótt jafnframt verði að meta gildi hvers bréfs sérstaklega og að með því að gera landamerkjabréf hafi menn ekki getað aukið einhliða við land sitt eða annan rétt umfram það sem verið hafði. Um þetta segir einnig í dómnum: „Er þá einkum til þess að líta hvort fyrir hendi séu eldri heimildir, sem fallið geta að lýsingu í landamerkjabréfinu, enda stangist sú lýsing heldur ekki á við staðhætti, gróðurfur og upplýsingar um nýtingu landsins.“ Í dómnum kemur einnig fram að áritun um samþykki eigenda aðliggjandi jarða, þinglýsing og innfærsla landamerkjabréfs í landamerkjabók auki sönnunargildi landamerkjabréfs. Þeirri stefnu sem mörkuð var með þessum fyrsta dómi Hæstaréttar í þjóðlendumáli hefur verið fylgt í síðari úrskurða- og dómaframkvæmd.

Samkvæmt framangreindu hafa landamerkjabréf jarða almennt mest vægi við sönnun á beinum eignarrétti, að teknu tilliti til eldri heimilda, staðhátta, gróðurfars og upplýsinga um nýtingu landsins. Í eftirfarandi undirköflum verða þessi atriði tekin til nánari skoðunar í samhengi við stöðu eyja og skerja.

4.1 Þýðing eldri heimilda

Við mat á því hvort eldri heimildir veiti lýsingu landamerkjabréfs á merkjum jarðar stoð hefur einkum verið litið til þess hvort fyrir hendi séu slíkar heimildir sem styðji við lýsingar í landamerkjabréfi eða mæli þeim í mót. Ef eldri heimildir um merki jarða mæla afmörkun í landamerkjabréfi í mót dregur það úr sönnunargildi landamerkjabréfs. Eldri heimildir sem styðja við lýsingu landamerkjabréfs styrkja aftur á móti sönnunargildið. Hins vegar verður ráðið af dómaframkvæmd að tilvist eldri heimilda sem stutt geta við lýsingu landamerkjabréfs á merkjum jarðar sé ekki fortakslaust skilyrði þess að landamerkjabréf hafi sönnunargildi. Í ýmsum tilvikum hafa ekki legið fyrir eldri

³² Sjá umfjöllun um landamerkjabréf í köflum 5.5, 7.11, 10.2, 11.2 og 12.1 í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar*.

heimildir um afmörkun jarða og við þær aðstæður hefur einkum verið litið til þess hvort landamerkjabréf jarða sem svo háttar til um fá stöð í landamerkjabréfum og heimildum um aðliggjandi jarðir, sbr. t.d. dóma Hæstaréttar 7. október 2009 í málum nr. 722/2009 (Hvammur í Svalbarðshreppi) og 723/2009 (Laxárdalur í Svalbarðshreppi) og 29. september 2011 í málum nr. 40/2011 (Sameignarland Fagradals, Víðirhóls, Hólssels og Nýhóls) og 56/2011 (Hvannstaðir).

Ekki verður séð að önnur sjónarmið eigi við um eyjar og sker að þessu leyti, hvort heldur er á eyjajörðum eða í tilviki eyja og skerja sem tengjast jörðum á meginlandinu.

4.2 Staðhættir

Staðhættir eru meðal þess sem kemur til skoðunar við mat á sönnunargildi landamerkjabréfa, þ.e. hvort lýsing landamerkjabréfs á merkjum jarðar stangist á við staðhætti eða fá samræmst þeim.

Meðal þess sem stundum hefur verið talið mæla gegn því að landsvæði teljist hluti jarðar með tilliti til staðháttar er landfræðilegur aðskilnaður frá heimalandi eða óumdeildu eignarlandi jarðar. Í því sambandi hefur m.a. verið horft til þess hvort og þá hvernig svæði er lýst í landamerkjabréfi, sbr. t.d. dóma Hæstaréttar 28. september 2006 í máli nr. 497/2005 (Hoffells-Lambatungur) og 28. febrúar 2013 í máli nr. 432/2011 (Þorbrandsstaðatungur) þar sem Hæstiréttur taldi að landamerkjabréf jarðanna Hoffells annars vegar og Þorbrandsstaða hins vegar bæru með sér að ágreiningssvæði málsins hefðu ekki verið hlutar jarðanna. Í tilviki Hoffells var merkjum jarðarinnar lýst í landamerkjabréfi frá 1912 og í framhaldi af því kom fram að Hoffells-Lambatungur fylgdu Hoffelli án þess að merkja þess svæðis væri getið. Í eldra landamerkjabréfi Þorbrandsstaða frá 1885 var annars vegar lýst landamerkjum jarðarinnar og hins vegar merkjum heiðarlands sem jörðin ætti. Í yngra landamerkjabréfi jarðarinnar frá 1922 var ekki getið um heiðarlandið. Í báðum tilvikum taldi Hæstiréttur að orðalag og framsetning landamerkjabréfanna mæltu gegn því að hin umdeildu svæði væru hlutar jarðanna.

Einnig hefur verið horft til fjarlægðar landsvæðis frá heimalandi jarðar og þess hvort margar jarðir liggi þar á milli, sbr. t.d. dóm Hæstaréttar 13. október 2016 í máli nr. 20/2016 (Arnarstaðatungur) þar sem þess var getið að milli jarðarinnar Arnarstaða og ágreiningssvæðis málsins væru meira en 13 km í beinni loftlínu og að sjö jarðir lægju þar á milli. Hér má einnig nefna dóm Hæstaréttar 7. október 2010 í máli nr. 517/2009 (Grímólfsártunga) þar sem fram kom að ágreiningssvæðið í Grímólfsártungu væri rúmlega 23 km frá bæjarhúsum á jörðinni Syðra-Lóni sem kallaði til réttinda yfir svæðinu og þar á milli lægi land annarra jarða. Þetta atriði var talið mæla gegn beinum eignarrétti að ágreiningssvæðum málanna. Þá hefur einnig verið horft til þess hvernig aðgengi að svæðinu er háttað og staðháttar að öðru leyti, sbr. t.d. áður nefndan dóm Hæstaréttar 28. september 2006 í máli nr. 497/2005 (Hoffells-Lambatungur) þar sem þess var getið að ágreiningssvæðið væri gilskorið, erfitt yfirferðar og nánast allt yfir 400 m hæð, en hæsti tindur í 1.240 m hæð.

Í dómi Hæstaréttar 16. maí 2007 í máli nr. 448/2006 (Stórhöfði) var niðurstaða um eignarland hins vegar m.a. byggð á því að þótt Péturseyjarjarðir ættu ekki land að Stórhöfða, sem um var deilt í málinu, mælti það ekki gegn eignarhaldi þeirra, enda hefðu landkostir á heimalandi jarðanna verið þröngir og ábúendum borið nauðsyn til að tryggja fé sínu nægt beitarland.

Í tilviki eyjarða sem telja til réttinda yfir eyjum og skerjum í eyjaklösum eru úteyjar, eða sumar þeirra, aðskildar heimaeyju landfræðilega af sjó og það sama á við um eyjar og sker sem tengjast jörðum á meginlandinu. Af hálfu íslenska ríkisins eru gerðar kröfur til slíkra eyja og skerja, sem eru landfræðilega aðskildar heimaeyju eða heimalandi á stórstraumsfjöru og jafnframt utan netlaga. Byggt er á því að þrátt fyrir að heimildir bendi til þess í einhverjum tilvikum að tiltekna jarðir hafi kallað til réttinda á slíkum eyjum og skerjum, þá bendi þær heimildir ekki til þess að slíkt tilkall hafi eða geti grundvallast á beinum eignarrétti. Að mati ríkisins bendi landfræðilegar aðstæður sérstaklega til þess að ekki hafi stofnast til beins eignarréttar að kröfusvæðunum.

Almenn könnun á landamerkjabréfum eyjarða leiðir í ljós að fjarlægð milli heimaeyju og úteyja er almennt ekki veruleg og almennt liggja ekki aðrar jarðir þar á milli. Í þessu sambandi skiptir einnig máli að samgöngur eyja á milli voru iðulega betri og greiðari en víðast hvar uppi á landi, sérstaklega fyrir tilkomu bifreiða og uppbyggingu vegakerfisins. Greiðfærara gat verið að ferðast á bátum á milli eyja en fótgangandi eða ríðandi milli bæja og landsvæða uppi á landi. Þá er ljóst að heimaeyjar eyjarða eru almennt fremur landlitlar. Landkostir hafa því almennt verið þröngir og nauðsyn borið til að nýta úteyjar og sker til að afla fanga, svo sem greinilega kemur fram í ýmsum heimildum um búskapar- og atvinnuhætti á eyjum og skerjum sem nánar verður vikið að í umfjöllun um nýtingu lands í kafla 4.4.

Almenn könnun á landamerkjabréfum jarða sem tengjast eyjum og skerjum í sjó leiðir í ljós að mismunandi orðalag og aðferðir eru notaðar þegar tengslum jarða við eyjar og sker er lýst. Í tilviki jarða á meginlandinu eru dæmi um að landamerkjum sé lýst á landi eftir tilteknum línum sem dregnar eru áfram til sjávar umhverfis tiltekið hafsvæði þar sem er að finna eyjar og sker. Algengt er að merkjum eyjarða sé lýst með sambærilegum hætti, þ.e. með merkjalínunum sem afmarka tiltekið hafsvæði. Í slíkum tilvikum er ljóst að litið er svo á að allar eyjar og sker á því svæði sem lýst er í landamerkjabréfi séu innan tiltekinna heildarmerkja hlutaðeigandi jarðar. Í sumum landamerkjabréfum er að finna orðalag á borð við að viðkomandi jörð *tilheyrir* eða *fylgi* tiltekna eyjar og sker, þær *liggi undir* viðkomandi jörð eða hún *eigi* tiltekna eyjar og sker. Í tilviki jarða á meginlandinu fylgir slík lýsing gjarnan í kjölfar hefðbundinnar lýsingar á merkjum jarðar á landi og er að því leyti aðskilin hefðbundinni merkjalýsingu heimalands jarðar. Í landamerkjabréfum eyjarða þar sem merkjum er lýst með þessum hætti er gjarnan að finna upptalningu á eyjum og skerjum sem talin eru hlutar viðkomandi jarðar til viðbótar við heimaeyjuna í stað þess að dregnar séu merkjalínur umhverfis viðkomandi eyjar og sker. Þrátt fyrir að sérstök lýsing í landamerkjabréfi á landsvæði sem er aðskilið heimalandi jarðar hafi í réttarframkvæmd oft verið talin

benda til þess að um þjóðlendu sé að ræða, líkt og fjallað var um hér að framan, telur nefndin að þau sjónarmið eigi ekki endilega með sama hætti við um eyjar og sker. Eyjar og sker eru eðli máls samkvæmt alltaf landfræðilega aðskilin heimalöndum jarða og verður því vart lýst öðruvísi í landamerkjabréfi en aðskildum frá heimalandi. Þess er hins vegar að gæta að viðkomandi landsvæði eru ekki landfræðilega tengd neinu öðru landi, ólíkt því sem við á um öll tilvik sem fyrri réttarframkvæmd um landfræðilegan aðskilnað landsvæða á meginlandinu varðar, og í flestum þeim tilvikum sem hér eru til umfjöllunar liggur ekki land neinna annarra jarða milli heimalanda jarðanna og hlutaðeigandi eyja og skerja. Þar sem aðskildar lýsingar á eyjum og skerjum í landamerkjabréfum jarða sem kalla til réttinda yfir þeim eiga sér þessa skýringu telur nefndin að slíkar lýsingar, sem nota orðalag á borð við það sem áður getur, mæli almennt ekki einar og sér gegn beinum eignarrétti að viðkomandi eyjum og skerjum.

Þó kunna að vera dæmi um að ljóst sé að aðeins sé lýst takmörkuðum réttindum á tilteknum eyjum og skerjum, sem kann að mæla gegn beinum eignarrétti. Það á þó almennt ekki við þegar lýst er takmörkuðum réttindum, t.d. ítökum, á eyjum og skerjum sem samkvæmt heimildum tilheyra öðrum jörðum. Eins og fram kemur í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar* telur nefndin að tilvist ítaks bendi fremur til þess að svæðið þar sem ítakið er sé eða hafi einhvern tíma verið eignarland.³³

Eins og fjallað er um í kafla 2.2.1 hér að framan telur nefndin að lokamálsliður 2. kaþítula rekabálks Jónsbókar, sem enn er í gildi, kunni að styrkja tilkall landeigenda til eyja og skerja sem tengjast jörðum þeirra samkvæmt heimildum, þrátt fyrir að vera lengra frá landi en nemur því almenna 2 km viðmiði sem þar var fjallað um.

Að teknu tilliti til framangreinds telur óbyggðanefnd að staðhættir á eyjum og skerjum sem lýst er í landamerkjabréfum jarða, þar á meðal landfræðilegur aðskilnaður frá heimalandi eða heimaeyju, mæli almennt ekki einir og sér gegn beinum eignarrétti að viðkomandi eyjum og skerjum.

4.3 Gróðurfar

Upplýsingar um gróðurfar hafa almennt ekki haft úrslitapýðingu við mat á sönnunargildi landamerkjabréfa og eignarréttarlegri stöðu landsvæða. Sem dæmi má nefna að Hæstiréttur hefur staðfest að hálend og lítt gróin svæði geti verið innan eignarlanda ef fullnægjandi heimildir liggja því til grundvallar, sbr. t.d. dóm réttarins 18. október 2007 í máli nr. 47/2007 (Fljótshverfi). Með dómnum var staðfest niðurstaða óbyggðanefndar um að hin umdeildu svæði, sem afmörkuð voru í landamerkjabréfum viðkomandi jarða, væru eignarlönd. Þar á meðal var lítt gróið land í um og yfir 1.000 m hæð yfir sjávarmáli sem heimildir bentu til að hefði einungis verið háð mjög takmörkuðum notum.³⁴ Hér má einnig nefna að þess eru dæmi að jöklar hafi verið taldir eignarlönd, sbr. umfjöllun

³³ Sjá nánar kafla 4.8 í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar*.

³⁴ Sjá einnig kafla 14.2.3.2 í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar*.

um Eiríksjökul í úrskurði óbyggðanefndar 11. október 2016 í máli nr. 4/2014 (Arnarvatnsheiði, Geitland og Langjökull) og dómi Héraðsdóms Vesturlands frá 22. nóvember 2019 í máli nr. E-65/2017 (Arnarvatnsheiði og sameignarland Kalmanstungu I og II), sem íslenska ríkið ákvað að una. Um þetta atriði má einnig vísa til úrskurðar óbyggðanefndar 5. nóvember 2024 í máli nr. 4/2022 (Landsvæði inn af Hamarsfirði og Álftafirði), að því er varðar Þrándarjökul.³⁵

Ljóst er að gróðurfar á eyjum og skerjum er mjög fjölbreytt og spannar bilið allt frá vel grónum eyjum til gróðurlausra blindskerja og boða sem ekki standa upp úr sjó nema á stórstraumsfjöru. Víða er þar einnig að finna fjörugróður sem ekki hefur verið mikið til umfjöllunar í þjóðlendumálum hingað til en hann mun m.a. hafa verið nýttur til beitar og annarra nota. Að teknu tilliti til framangreindrar réttarframkvæmdar verður ekki talið að þetta atriði ráði úrslitum við mat á sönnunargildi landamerkjabréfa þegar kemur að eyjum og skerjum. Í þessu sambandi er þess einnig að gæta að nýting eyja og skerja er ekki að öllu leyti tengd gróðurfari, t.d. að því er varðar fugla- og eggjatekju og selveiðar.

4.4 Upplýsingar um nýtingu lands

Líkt og áður segir eru upplýsingar um nýtingu lands meðal þess sem kemur til skoðunar við mat á sönnunargildi landamerkjabréfs. Almennt má segja að umfangsmeiri nýting styðji fremur að land teljist eignarland en takmörkuð eða engin nýting geri það ekki. Þá skiptir einnig máli hvort landsvæði sem lýst er innan merkja jarðar hafi einungis verið nýtt af eigendum viðkomandi jarðar, með leyfi þeirra, eða á grundvelli ítaksréttar eða hvort öllum eða mörgum hafi verið heimil nýting svæðisins, líkt og á við um samnotaafrétti.

Í áður nefndum dómi Hæstaréttar 21. október 2004 í máli nr. 48/2004 (Framafréttur og efstu jarðir í Biskupstungum) taldi rétturinn m.a. að upplýsingar um nýtingu nyrsta hluta þess lands sem lýst var innan merkja Úthlíðartorfu í landamerkjabréfi frá 1885 mæltu ekki gegn beinum eignarrétti, enda hefði ekki verið sýnt fram á að landið hefði verið nýtt sem samnotaafréttur.

Í dómum Hæstaréttar 7. október 2010 í málum nr. 722/2009 (Hvammur í Svalbarðshreppi) og 723/2009 (Laxárdalur í Svalbarðshreppi) var m.a. fjallað um það að hin umþrættu landsvæði, sem voru innan merkja samliggjandi jarðanna Hvamms og Laxárdals samkvæmt landamerkjabréfum þeirra, næðu 35 til 40 km til suðurs frá sjó. Þrátt fyrir það hafi mátt ætla að búskapur á jörðunum hafi löngum verið háður því að halda mætti búfénaði til beitar suður til heiða og nýta þar land til annarra þarfa eins og aðstæður leyfðu, enda væri landrými takmarkað nyrst við bæjarstæði jarðanna þar sem landið væri lægst. Þá þótti ljóst að vatnsföll sem afmörkuðu svæðin hefðu sett því veruleg mörk að búfénaður gengi af þessum landsvæðum eða kæmi inn á þau frá öðrum jörðum og því væri engin ástæða til að líta svo á að þau hefðu staðið öðrum til afnota svo að

³⁵ Sjá einnig umfjöllun um stöðu jökla í kafla 4.6 í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar*.

máli skipti. Þessar upplýsingar um nýtingu landsins þóttu, ásamt öðru, mæla með því að um eignarlönd væri að ræða.

Hér má einnig benda á áður nefndan dóm Hæstaréttar 16. maí 2007 í máli nr. 448/2006 (Stórhöfði) þar sem niðurstaða um eignarland var m.a. byggð á því að þótt Péturseyjarjarðir ættu ekki land að Stórhöfða, sem um var deilt í málinu, mælti það ekki gegn eignarhaldi þeirra, enda hefðu landkostir verið þröngir og ábúendum borið nauðsyn til að tryggja fé sínu nægt beitarland. Upplýsingar um nýtingu landsins, bæði heimalands jarðarinnar og hins umþrætta landsvæðis, þóttu því mæla með því að um eignarland væri að ræða.

Takmarkaðar upplýsingar um nýtingu landsvæða eða upplýsingar um takmarkaða nýtingu hafa á hinn bóginn stundum verið taldar mæla gegn því að um eignarlönd sé að ræða, sbr. t.d. dóm Hæstaréttar 7. október 2010 í máli nr. 517/2009 (Grímólfsártunga). Auk þess hafa samnotaafréttir og önnur landsvæði sem allir eða margir á tilteknu svæði höfðu rétt til að nýta, án þess að það hafi verið í skjóli eða með leyfi tiltekins eiganda, almennt verið talin þjóðlendur, sbr. t.d. áður nefndan dóm Hæstaréttar í máli nr. 48/2004 að því er varðar Framafrétt Biskupstungna.³⁶ Hér má einnig nefna úrskurð óbyggðanefndar 30. ágúst 2023 í máli nr. 8/2021 (Sléttuhreppur og norðanverður Grunnavíkurreppur) þar sem m.a. var komist að þeirri niðurstöðu að Hornbjarg og Hælavíkurbjarg á Hornströndum væru þjóðlendur, enda bentu gögn málsins til þess að björgin hefðu verið almenningar þar sem öllum hefði verið heimil nýting sem einkum fólst í eggja- og fuglatekju.³⁷

Eins og áður segir má gera ráð fyrir því að tilgangurinn með stofnun jarðar hafi verið að stunda þar búskap árið um kring og að nýting landsins hafi ráðist af búskaparháttum og umfangi búskaps á hverjum tíma. Af framangreindri dómaframkvæmd má ráða að við mat á áhrifum upplýsinga um nýtingu lands verði að hafa hliðsjón af búskaparháttum á hverjum tíma og einnig að þær þurfi að meta í samhengi við landfræðilegar aðstæður og staðhætti á þeim svæðum sem til umfjöllunar eru.

Talsvert hefur verið ritað um búskaparhætti á eyjajörðum eða svokallaðan eyjabúskap. Í *Árbók Ferðafélags Íslands 1989 um Breiðafjarðareyjar* er t.a.m. að finna eftirfarandi almenna umfjöllun og samantekt um eyjabúskap á Breiðafirði:

Eyjabændur nutu gagnsamra hlunninda af fiski, sel og fugli en nýting hlunninda var mannfrek og stritsöm. Framá þessa öld voru flestir eyjabændur leiguliðar og guldu afgjöld ábýlisjarða sinna í fiski, smjöri og hreinsuðum dún eftir því sem við átti til Skarðverja eða umboðsmanna konungs á Arnarstapa eða annarra landeigenda við Breiðafjörð. Menn í fjarlægð hugðu Breiðafjarðareyjar uppsprettu allsnægta en í raun var þeim skipt í mörg smábýli og öll landgæði voru nytjuð til hins ítrasta landeigendum til auðs en eyjafólki til nauðpurfta. Í mörgum eyjum var vatnsskortur mannvist til бага og eldsneyti varð að sækja upp á land utan sauðatað og klíning sem unninn var í eyjunum úr kúamykju en einnig var safnað þangi úr fjöru til þess að leggja í eld.

³⁶ Sjá einnig nánari umfjöllun um samnotaafrétti í kafla 4.4 í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar*.

³⁷ Þess skal getið að eigendur jarðarinnar Horns skutu þeim hluta úrskurðarins sem varðar Hornbjarg til dómstóla, sbr. 1. mgr. 19. gr. þjóðlendulaga, í því skyni að fá honum hnekktt en niðurstaða dómstóla liggur ekki fyrir.

Á eyjabýlum voru hlutfallslega fleiri kýr en sauðkindur, búskaparhættir héldust að þessu leyti í hendur við bátalagið; hvorttveggja var með líkum hætti og á fyrstu öldum Íslandsbyggðar. Eyjarnar voru óhægar til sauðfjárbúskapar sökum landþrengsla og flæðihættu. Slægjur í heimalöndum voru takmarkaðar, mestan heyskap tóku bændur í úteyjum, þar sem aðalslægjurnar voru á þangorpnnum grundum, sendnum tjarnarbökkum og holgröfnum lundabólum en á þessum stöðum vex kafagras undan driti fugla. Hestar voru lengstum örfáir í eyjum og víða engir; báturinn var farkostur fólks og farms á sjó en þar sem honum var ekki við komið bar fólk á sjálfu sér. Um og eftir síðustu aldamót eignuðust eyjabændur þónokkur hross er þeir létu draga kerrur og herfi en dráttarvélar tóku fljótt við. Tún voru víðast sléttuð með handverkfærum og votlendi ræst fram; landslag breytti um svip.

Fiskur var aðalfæða eyjamanna, þeir sóttu sjó af kappi, reru á heimamið og frá verstöðvum í eyjum eða fóru í ver í fjarlægjar sveitir þegar fiskur skreið af grunnmiðum. [...]

Breiðafjarðareyjar eru æðarfugli öruggur varpstaður og um langan aldur hafa bændur þar hirt dún og jafnvel egg úr æðarhreiddrum á vorin. Selbein eru víða í öskuhaugum í Breiðafjarðareyjum, en selveiði er líklega jafngömul byggð þar og óbrigðulust hlunninda við Breiðafjörð; því skrifaði fátækur leiguliði úr Vestureyjum á 19. öld að enginn bjargræðisvegur væri eins áreiðanlegur og selveiði. Menn veiddu kópa landselsins í net á vorin en á haustin og framyfir veturnætur var uppdráp eða selafar, en það var kallað þegar kópur útselsins var veiddur; rotaður með þungum eikarkepp. Selkópar voru veiddir á skerjum í þann mund er urtan vandi þá af móðurmjólkinni og þeir fóru í sjóinn að sjá fyrir sér. Eyjafólki var mikil matbjörg í eggja- og fuglatekju, einkum lundaveiði. Fullorðinn lundi var stundum veiddur á vorin en kofan, ungi hans ófleygur, var tekin í ágúst, hét það kofnafar. Aldalöng reynsla margra kynslóða kenndi fólk að nýta sér til bjargar það líf sem kvikar kringum eyjar og utar á Breiðafirði.³⁸

Þrátt fyrir að þessi umfjöllun varði eyjabúskap á Breiðafirði, sem mest hefur verið ritað um og þar sem eyjajarðir eru flestar, verður að telja líklegt að lýsingin geti einnig að miklu leyti átt við um eyjabúskap í öðrum landshlutum. Af lýsingunni verður sú ályktun dregin að eyjabændur hafi almennt nytjað eyjar og sker með fjölbreyttum hætti. Það eigi ekki síður við um úteyjar en heimaeyjar, enda landkostir almennt þröngir á eyjajörðum og því þörf á að nýta allt það land sem hægt var. Af umfjöllun um eyjabúskap og byggðapróun á eyjajörðum verður ráðið að nýting hlunninda í úteyjum hafi í mörgum tilvikum verið forsenda búsetu.³⁹ Rannsóknir sýna jafnframt að nýting hlunninda í eyjum og skerjum á Breiðafirði hefur líklega verið mikil allt frá fyrstu öldum Íslandsbyggðar, og yfirráð yfir eyjum og skerjum, og þar með hlunnindum í þeim, voru mikilvæg efnahagsleg stoð undir veldi höfðingja miðalda á svæðinu.⁴⁰ Nýting hlunnindanna hefur hins vegar verið talsvert mannfrek. Landrými í eyjum er almennt lítið og því takmörkuð færi á túnrækt eða notkun vélknúinna tækja. Eyjabúskapur treysti víða fyrst og fremst á handaflíð, t.d. við heyöflun, dúntekju, eggja- og fuglatekju og selveiði, og þegar búskaparhættir hér á landi tóku að breytast á 20. öld með aukinni vélvæðingu og almennri fólksfækkun í sveitum landsins lögðust t.d.

³⁸ *Árbók* Ferðafélags Íslands 1989 um Breiðafjarðareyjar, bls. 11–12.

³⁹ Sjá t.d.: Bergsveinn Skúlason: *Áratog. Þættir úr atvinnusögu Breiðfirðinga*. Reykjavík, 1970; Bergsveinn Skúlason: *Um eyjar og annes I*. Reykjavík 1964; Bergsveinn Skúlason: *Um eyjar og annes II*. Reykjavík 1967; „Hrömun eyjabúskapar Íslendinga.“ *Breiðfirðingur* 1956, bls. 19–27.

⁴⁰ Sverrir Jakobsson: *Saga Breiðfirðinga I*. Reykjavík 2015, bls. 78–82 og 155–163.

eyjajarðir á Breiðafirði hratt í eyði.⁴¹ Í þessu sambandi má einnig nefna að í ýmsum ritum um Vestmannaeyjar er ítarlega lýst umfangsmikilli nýtingu hlunninda í úteyjum Vestmannaeyjaklasans og fyrirkomulagi hennar.⁴²

Af framangreindu verður ráðið að búskapur á eyjajörðum hafi almennt löngum verið háður því að nýta mætti úteyjar með þeim margvíslega hætti sem heimildir geta um, eins og aðstæður leyfðu, enda landrými á heimaeyjum við bæjarstæði jarðanna alla jafna mjög takmarkað. Aðstæður á eyjajörðum hafa að þessu leyti verið sambærilegar þeim sem voru til umfjöllunar í áður nefndum dómum Hæstaréttar 7. október 2010 í málum nr. 722/2009 (Hvammur í Svalbarðshreppi) og 723/2009 (Laxárdalur í Svalbarðshreppi) og 16. maí 2007 í máli nr. 448/2006 (Stórhöfði). Að því gættu telur nefndin að almennar upplýsingar um búskaparhætti og nýtingu lands á eyjajörðum styðji almennt að land innan merkja samkvæmt landamerkjabréfum slíkra jarða geti talist vera eignarlönd.

Að mati nefndarinnar geta sömu sjónarmið að mörgu leyti átt við um eyjar og sker sem tengjast jörðum á meginlandinu. Ljóst er að slíkar eyjar og sker hafa verið nýttar með fjölbreyttum hætti í gegnum tíðina og að eyjabúskapur í framangreindum skilningi hafi einnig að töluverðu leyti verið stundaður frá jörðum á meginlandinu sem höfðu yfir að ráða eyjum og skerjum. Það hefur enda löngum verið þörf á að nýta öll landsgæði og hlunnindi sem mögulegt var miðað við búskaparhætti á hverjum tíma. Almenn könnun á umfjöllun um jarðir sem töldu til réttinda yfir eyjum og skerjum í jarðabókum og jarðamötum frá 18. og 19. öld sýna til dæmis að töluverð verðmæti hafa verið talin felast í hlunnindum á eyjum og skerjum, svo sem eggja- og dúntekju, selveiði og slægjum. Fyrirliggjandi gögn benda þannig til þess að eyjar og sker sem fylgdu jörðum á meginlandinu hafi verið nýtt með sambærilegum hætti og úteyjar eyjajarða. Að teknu tilliti til þess, og að öðru leyti með vísan til fyrri umfjöllunar um búskaparhætti á eyjum og skerjum, telur nefndin að upplýsingar um nýtingu lands styðji almennt að eyjar og sker sem fjallað er um í landamerkjabréfum jarða á meginlandinu geti talist vera eignarlönd.

4.5 Landamerkjabréf liggur ekki fyrir eða merkjalýsing er óljós

Óbyggðanefnd hefur fjallað með almennum hætti um áhrif þess að landamerkjabréf skorti fyrir jörð eða merkjalýsing sé óljós, sbr. kafla 14.2.3.3 í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar*. Þar segir m.a.:

Landamerkjabréf jarða hafa almennt haft ríkara vægi en aðrar heimildir sem sönnunargögn um beinan eignarrétt á landi og í fyrirliggjandi dómum og úrskurðum hefur að meginreglu verið komist að þeirri niðurstöðu að þau afmarki eignarlönd.

⁴¹ Sjá t.d. Andrés Straumland: „Hvað bíður ykkur, Breiðafjarðareyjar?“ *Breiðfirðingur* 1943, bls. 74–80; og Eysteinn G. Gíslason: „Hvað beið ykkar, Breiðafjarðareyjar?“ *Breiðfirðingur* 1983, bls. 7–18.

⁴² Sjá t.d. *Árbækur* Ferðafélags Íslands 1948 og 2009 um Vestmannaeyjar; Sigfús M. Johnsen: *Saga Vestmanneyja I–II*. Reykjavík 1989; og *Eyjar og úteyjalf*. Ritn. Erpur Snær Hansen, Kári Bjarnason, Marínó Sigursteinsson og Sigurgeir Jónsson. Vestmanneyjar 2012.

Þrátt fyrir að landamerkjabréf jarða hafi almennt mjög mikið vægi við sönnun um eignarland hefur í réttarframkvæmd ekki verið gerð fortakslaus krafa um að merkjalýsingar þeirra séu að öllu leyti ótvíræðar og raunar eru nokkur dæmi um að svæði hafi verið talin eignarlönd þótt ekki séu fyrir hendi landamerkjabréf og jafnvel ekki heldur aðrar merkjalýsingar. Á það sérstaklega við ef landamerki geta talist glögg af náttúrunnar hendi, t.d. ár og lækir, strandlengjan og jökulrendur. Má í því sambandi nefna úrskurði óbyggðanefndar í málum á svæði 2 (Sveitarfélagið Hornafjörður) og svæði 3 (Rangárvallasýsla og Vestur-Skaftafellssýsla) þar sem merkjum jarða gagnvart jöklum var ekki endilega lýst í landamerkjabréfum en nefndin komst þó almennt að þeirri niðurstöðu að jöklarnir hefðu afmarkað það land sem máli skipti með svo augljósum hætti að umfjöllunar hefði ekki talist þörf.

Í þessu sambandi er vert að leggja áherslu á að þótt lögð væri á skylda til skrásetningar landamerkja með lögum nr. 5/1882 og síðar lögum nr. 41/1919 var ræksla þeirrar skyldu aldrei forsenda þess að eignarréttindi héldust við. Eignarréttindi féllu ekki niður vegna vanrækslu skyldunnar og að sama skapi hefur aldrei verið unnt að stofna til nýrra eignarréttinda, umfram þau sem fyrir voru, með því að útbúa landamerkjabréf. Um var að ræða skrásetningu réttinda sem þegar voru til staðar og eftir atvikum ákvörðun um mörk þeirra, í samráði við eigendur eða umráðamenn aðliggjandi landsvæða. Af þessu leiðir að þýðing landamerkjabréfs við úrlausn þjóðlendumála er fyrst og fremst sönnunarlegs eðlis en tilvist þess er ekki fortakslaus skilyrði þess að fallist sé á að landsvæði sé háð beinum eignarrétti, ef rétt þykir að draga slíka ályktun af öðrum atriðum.

Að mati óbyggðanefndar leiðir það af eðli máls að ef fyrir liggur að landsvæði hafi stöðu jarðar að lögum en merkjalýsingu skortir þarf að ákvarða merkin að álitum, m.a. út frá staðháttum. Sem dæmi um tilvik þar sem úrskurðað hefur verið um eignarland þrátt fyrir vöntun á landamerkjabréfi og öðrum merkjalýsingum má nefna úrskurð óbyggðanefndar í máli nr. 3/2018 (Eyrarbotn). Þar voru ekki fyrir hendi landamerkjabréf eða aðrar merkjalýsingar fyrir jörðina Hrafnkelsstaði en með hliðsjón af staðháttum og öðrum fyrirliggjandi heimildum komst nefndin að þeirri niðurstöðu að mörk jarðarinnar gagnvart þjóðlendu í Eyrarbotni lægju um efstu brúnir Gunnungsfells á vatnaskilum.

Almenn könnun óbyggðanefndar á landamerkjabréfum strand- og eyjajarða á svæði 12 hefur leitt í ljós dæmi um að ekki liggi fyrir landamerkjabréf vegna tiltekinna eyjarjarða sem aðrar heimildir, s.s. jarðabréf, jarðabækur, jarðatöl og fasteigna- og jarðamöt, gefa til kynna að séu jarðir. Þá eru þess einnig dæmi að ekki liggi fyrir landamerkjabréf fyrir jarðir á meginlandinu sem aðrar heimildir geta um að tilteknar eyjar og sker tengist.

Eins og segir í framangreindum texta úr *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar* var gerð landamerkjabréfs ekki forsenda þess að eignarréttindi héldust við, og því ekki skilyrði þess að fallist sé á að landsvæði sé háð beinum eignarrétti. Við slíkar aðstæður þarf að ákvarða merki jarðar út frá öðrum fyrirliggjandi upplýsingum og heimildum. Í framangreindum texta er nefnt dæmi um að merki hafi verið ákvörðuð út frá staðháttum en hér má einnig benda á úrskurð óbyggðanefndar 30. ágúst 2023 í máli nr. 7/2021 (Drangajökull og landsvæði umhverfis hann) þar sem landamerki jarðanna Laugalands og Skjaldfannar á Langadalsströnd, og Þaralátursfjarðar og Kirkjubóls á Ströndum, þar sem ekki lágu fyrir landamerkjabréf, voru m.a. ákvörðuð út frá staðháttum. Slíkt kann hugsanlega einnig að eiga við í tilviki sumra eyja og skerja, t.d. kunna staðhættir að styðja að tilteknar eyjar og sker séu hluti af jörð sem liggur nærri.

Þá geta einnig legið fyrir aðrar heimildir sem hafa að geyma merkjalýsingar sem hægt er að líta til. Í þessu sambandi má m.a. nefna að upplýsingar um merki aðliggjandi jarða, einkum landamerkjabréf, geta varpað ljósi á afmörkun jarðar þar sem ekki liggur fyrir landamerkjabréf. Landamerkjabréf hafa enda gjarnan að geyma lýsingar á því hvaða jarðir eru aðliggjandi tilteknum hlutum merkjanna, þ.e. gagnvart hvaða jörðum merkjum er lýst. Í samræmi við ríkt sönnunargildi landamerkjabréfa telur nefndin að slíkar lýsingar geti haft mikla þýðingu við afmörkun jarða þar sem ekki liggja fyrir landamerkjabréf. Þá getur einnig komið til skoðunar hvernig áritunum eigenda aðliggjandi jarða á landamerkjabréf er háttað. Sé landamerkjabréf jarðar áritað um samþykki af hálfu eiganda annarrar jarðar er það skýr vísbending um að litið hafi verið svo á að umræddar jarðir lægju saman, sbr. áskilnað 3. gr. laga nr. 5/1882 og 2. gr. laga nr. 41/1919 um áritun eigenda aðliggjandi jarða á landamerkjabréf. Hins vegar er ekki endilega unnt að gagnálykta frá þessu á þann veg að ef ekki er að finna áritun af þessu tagi vegna tiltekinnar jarðar sé hún ekki aðliggjandi. Sem dæmi má t.d. nefna að almenn könnun óbyggðanefndar á landamerkjabréfum á svæðum 10C, Barðastrandarsýslum, og 10B, Ísafjarðarsýslum, leiddi í ljós að landamerkjabréf jarða þar væru almennt aðeins árituð um samþykki vegna jarða sem væru aðliggjandi á láglandi, t.d. í sama firði.⁴³ Staðbundnar aðstæður, t.d. landfræðilegar, eða venjur geta því skipt máli í þessu samhengi. Hafi verið ágreiningur um merki við gerð landamerkjabréfa kann slíkt einnig að skýra skort á áritun vegna aðliggjandi jarðar.

Að mati nefndarinnar eiga þau sjónarmið sem reifuð hafa verið í köflum 4.1–4.4 hér að framan að öðru leyti við um jarðir sem ekki hafa verið gerð landamerkjabréf fyrir og líta verður til þeirra við ákvörðun merkja slíkra jarða þegar kemur að eyjum og skerjum.

Í sumum tilvikum eru merkjalýsingar í landamerkjabréfum óljósar og þess eru dæmi að ljóst sé, jafnvel óumdeilt, að þau hafi ekki að geyma lýsingu á heildarmerkjum jarða. Við þær aðstæður hefur óbyggðanefnd litið til sambærilegra sjónarmiða við afmörkun viðkomandi jarða og þegar landamerkjabréf skortir. Í slíkum tilvikum hefur einkum verið litið til annarra heimilda sem hafa að geyma lýsingar á merkjum viðkomandi jarða, staðháttu og gróðurfars, og heimilda um merki aðliggjandi jarða. Í þessu sambandi má benda á umfjöllun í úrskurði óbyggðanefndar 22. desember 2020 í máli nr. 3/2020 (Skálmardalsheiði og hluti Þingmannaheiðar) um merki jarðanna Skálmardals og Skálmarnesmúla í Skálmarfirði þar sem staðhættir, aðrar heimildir um merki jarðanna og heimildir um merki annarra jarða voru taldar mæla með afmörkun gagnaðila ríkisins á umræddum jörðum. Hér má einnig benda á umfjöllun í úrskurði óbyggðanefndar 17. október 2024 í máli nr. 4/2023 (Strandir) um merki jarðarinnar Drangavíkur á Ströndum þar sem staðhættir voru taldir mæla með afmörkun hluta gagnaðila ríkisins á jörðinni. Á hinn bóginn má benda á úrskurð óbyggðanefndar 15. ágúst 2019 í máli nr. 1/2018 (Snæfellsjökull og landsvæði sunnan og austan hans) þar sem staðhættir og heimildir um merki annarra jarða voru taldar mæla gegn afmörkun gagnaðila ríkisins á

⁴³ Sjá nánar umfjöllun í kafla 14.2.3.8 í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar*.

jörðunum Miðvöllum, Hellnum, Stóru-Hnausum og Hamraendum sunnan og austan Snæfellsjökuls.⁴⁴ Landamerkjabréf allra framangreindra jarða voru t.d. óljós um merki þeirra til fjalla að því leyti að þar kom ekki fram hvernig draga ætti merkin milli efstu merkjapunkta í landamerkjalytingum.

Þrátt fyrir að ljóst sé að ekki muni reyna á afmörkun jarða til fjalla með sambærilegum hætti á eyjum og skerjum á svæði 12 kunna að koma upp tilvik þar sem lýsingar í landamerkjabréfum jarða sem þar koma við sögu eru óljósar eða ljóst er að landamerkjabréf hafi ekki að geyma lýsingu á heildarmerkjum jarða. Við slíkar aðstæður telur nefndin að líta verði til atriða af því tagi sem hér hefur verið fjallað um, einkum annarra skjala sem hafa að geyma lýsingar á merkjum viðkomandi jarða, staðhátta og heimilda um merki aðliggjandi jarða.

Í tilviki jarða sem telja til réttinda yfir eyjum og skerjum telur nefndin að ekki sé endilega hægt að draga þá ályktun að þögn um réttindi yfir eyjum og skerjum í landamerkjabréfi þýði að viðkomandi landeigandi hafi ekki talið hlutaðeigandi eyjar og sker tilheyra landi sínu. Þrátt fyrir að það kunni að vera ástæða þess að ekki er fjallað um eyjar og sker í landamerkjabréfi getur einnig verið að talið hafi verið svo augljóst að eyjar og sker tilheyrðu jörð, t.d. með hliðsjón af lokamálslið 2. kapítula rekabálks Jónsbókar eða þar sem merki væru skýr af náttúrunnar hendi, að ekki hafi þótt þörf á að hafa sérstaklega orð á því. Þess er einnig að gæta að í lögum um landamerki, bæði nr. 5/1882 og nr. 41/1919, var megináhersla lögð á gerð og skráningu landamerkja milli jarða. Skylda til að setja merki var t.a.m. takmörkuð við merki gagnvart öðrum jörðum, og eftir atvikum afréttum eða öðrum óbyggðum lendum. Í athugasemdum við 1. gr. í frumvarpi til landamerkjaganna frá 1919 kemur fram að þar sem land liggja að sjó þurfi engra merkja í sjó fram, nema vík eða vogur skilji lönd og mjorra sé en 120 faðmar milli landa. Hugsanlegt er að landeigendur hafi í einhverjum tilvikum litið svo á að ekki væri heldur þörf á að lýsa merkjum til sjávar sérstaklega í landamerkjabréfi. Í mörgum tilvikum liggur sá hluti merkja jarða enda ekki að öðrum jörðum, eða nokkuð langt er til næstu jarða. Ef stök eyja var sjálfstæð jörð sem ekki fylgdu neinar úteyjar eða sker kann einnig að vera að ekki hafi verið talin þörf á gerð landamerkjabréfs yfirhöfuð.

⁴⁴ Niðurstöður óbyggðanefndar í málinu voru staðfestar með dómum Landsréttar 7. júní 2024 í málum nr. 430/2022 (Hamraendar), 431/2022 (Stóru-Hnausar), 432/2022 (Miðvellir) og 433/2022 (Hellnar). Með ákvörðunum Hæstaréttar 24. október 2024 nr. 2024-96, -97, -98 og -99 var beiðnum um áfrýjunarleyfi til Hæstaréttar vegna þessara dóma Landsréttar hafnað.

5 SAMANTEKT UM MAT Á EIGNARRÉTTARLEGRI STÖÐU EYJA OG SKERJA

Að mati óbyggðanefndar eiga þau almennu sjónarmið sem lögð hafa verið til grundvallar niðurstöðum í þjóðlendumálum, og mótast hafa í réttarframkvæmd, í öllum aðalatriðum við um eyjar og sker með svipuðum hætti og landsvæði á meginlandinu.

Í ljósi þess að landnámslýsingar í *Landnámu* eru almennt óljósar eða takmarkaðar þegar kemur að eyjum og skerjum á svæði 12 telur nefndin, með vísan til dómaframkvæmdar, að skipt geti meira máli að sýnt sé fram á að eignarréttur að eyjum og skerjum hafi í reynd verið til staðar á fyrri tíð og flust áfram í tímans rás, fremur en hvernig til hans hafi stofnast í öndverðu. Eftir sem áður telur nefndin þó að skýrar frásagnir í *Landnámu* hafi þýðingu við mat á stofnun eignarréttar.

Með hliðsjón af fyrirliggjandi dómaframkvæmd telur nefndin að í lokamálslið 2. kapitula rekabálks Jónsbókar felist gildandi lagaregla sem kveður á um að eyjar og sker sem liggja fyrir landi jarðar séu hluti þeirrar jarðar sem næst liggur, nema þau hafi verið skilin frá hlutaðeigandi jörð með samningi eða öðrum löggerningum. Þrátt fyrir nokkurn vafa um hvernig beri að túlka orðasambandið *fyrir landi* í skilningi ákvæðisins telur nefndin að svo stöddu almennt unnt að leggja til grundvallar að eyjar og sker sem eru allt að 2 km frá landi geti talist *fyrir landi* í þessum skilningi og falli því undir gildissvið ákvæðisins, svo framarlega sem staðhættir eða aðrar aðstæður mæla því ekki sérstaklega í mót. Af því leiðir að nefndin telur almennt hægt að miða við að eyjar og sker sem svo háttar til um séu eignarlönd í skilningi 1. gr. þjóðlendulaga. Hugsanlegt er að gildissvið ákvæðisins nái lengra frá landi en það þarfnast nánari rannsóknar, auk þess sem mögulegt er að mat á því kunni að vera atviksbundið og að einhverju leyti háð staðháttum.

Að öðru leyti telur nefndin, líkt og í fyrri þjóðlendumálum, að við mat á eignarréttarlegri stöðu landsvæðis skipti mestu máli að greina hvort svæðið sem um er deilt sé eða hafi verið jörð eða hluti jarðar samkvæmt fyrirliggjandi heimildum. Líkur eru á að land sem samkvæmt fyrirliggjandi heimildum er eða hefur verið hluti jarðar sé eignarland.

Við sönnun á því hvort eyjar eða sker teljist vera eða hafa verið hlutar jarða hafa landamerkjabréf almennt ríkara vægi en aðrar heimildir. Þannig má telja líkur á því að eyjajörð, svo sem hún er afmörkuð í landamerkjabréfi, sé beinum eignarrétti háð, enda stangist lýsing á merkjum ekki á við atriði á borð við staðhætti og upplýsingar um nýtingu lands, eða fyrir liggja eldri heimildir sem mæli því í mót. Það sama á við um eyjar og sker sem fjallað er um í landamerkjabréfum jarða á meginlandinu.

Að teknu tilliti til réttarframkvæmdar og á grundvelli almennrar rannsóknar óbyggðanefndar er mat nefndarinnar að staðhættir, þar á meðal landfræðilegur aðskilnaður eyjar eða skers frá heimalandi eða heimaeyju, mæli almennt ekki einir og sér gegn því að lýsingar í landamerkjabréfum jarða séu lagðar til grundvallar afmörkun þeirra. Þrátt fyrir að sérstök lýsing í landamerkjabréfi á landsvæði sem er aðskilið heimalandi jarðar hafi í réttarframkvæmd oft verið talin benda til þess að um þjóðlendu sé að ræða, þá telur nefndin að þau sjónarmið eigi ekki endilega við með sama hætti um eyjar og

sker, sem eðli máls samkvæmt eru alltaf landfræðilega aðskildar heimalöndum. Það á bæði við um úteyjar eyjajarða og eyjar og sker sem tengjast jörðum á meginlandinu.

Nefndin telur að upplýsingar um gróðurfar á eyjum og skerjum ráði almennt ekki úrslitum við mat á sönnunargildi landamerkjabréfa jarða sem telja til réttinda á eyjum og skerjum. Þá telur nefndin að almennar upplýsingar um búskaparhætti og nýtingu lands á eyjum og skerjum styðji almennt að eyjar og sker sem fjallað er um í landamerkjabréfum jarða séu eignarlönd.

Í tilvikum þar sem ekki liggja fyrir landamerkjabréf vegna jarða sem aðrar heimildir gefa til kynna að séu jarðir þarf að ákvarða merki þeirra út frá öðrum fyrirliggjandi upplýsingum og heimildum. Í því sambandi koma m.a. til skoðunar staðhættir, heimildir um merki aðliggjandi jarða og önnur fyrirliggjandi gögn. Sambærileg sjónarmið eiga við um afmörkun jarða þegar merkjalýsingar í landamerkjabréfum eru óljósar eða lýsa ekki heildarmerkjum jarða.